

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Beňáková, Gejza Horák, Ján Horáček, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 12 — ČÍSLO 4

O B S A H

FINDRA, J.: O štylistike syn-	97
tagmy	
ORAVEC, J.: Konštrukcie s in-	103
štrumentálom	
DVONČ, L.: Tvarotvorný zá-	107
klad podstatných mien v spi-	
sovnej slovenčine	
PALKOVIČ, K.: Rod zemepis-	112
ných názvov typu <i>Kluž</i> , <i>Os-</i>	
<i>vienčim</i> , <i>Sopron</i> , <i>Uruguay</i>	
<i>a pod.</i>	
BOSÁK, J.: Chvála preklada-	115
teľskej tvorivosti	
UHLÁR, V.: O slovách <i>tlo</i> a	118
<i>tlatolište</i>	

Rozličnosti

Zámenný podmet. J. Ružička	121
Obrazné sloveso <i>vykopnievať</i> .	
G. Horák	122
Výslovnosť hľaskových skupín	
<i>gua</i> , <i>gue</i> , <i>gui</i> v španiel-	
ských slováč. L. Trup	123

Správy a posudky

Netypický terminologický slov-	
ník. I. Masár	125
Bulharská práca o výslovnosti	
a transkripcii cudzích mien.	
K. Palkovič	127

Spytovali ste sa

Calvaria = lebečná klenba,	
črep; calvarium = kalvárium.	
I. Masár	128

O štýlistike syntagmy

JÁN FINDRA

Ako štýlistické prostriedky (štýlémy) sa prvky jednotlivých rovín jazykového systému využívajú pri výstavbe jazykového prejavu v ne-rovnakej mieri. A takto — nerovnako — sa potom zúčastňujú aj na „kresbe“ štýlovej tváre konkrétneho prehovoru. Všeobecne sa vie, že štýlisticky najpriebojnejším prostriedkom je slovo. V prejave sa exponuje nielen svojím významom (ako hlavný nositeľ témy), ale aj svojou štýlistickou hodnotou. Najmä expresívne lexikálne prostriedky (eufemizmy, slangové slová, vulgarizmy atď.) vtláčajú prejavu prí-slušný štýlový ráz alebo ho aspoň štýlisticky primerane prifarabujú. Ale napr. aj pojmovosť a presnosť ako základné vlastnosti náučného štýlu sú späť so slovom, s využívaním pojmových a terminologických pomenovaní. Iste aj preto sa slohovému uplatneniu slova v rozma-nitých typoch textov venovalo doteraz najviac pozornosti.

Popri lexikálnych prostriedkoch sa na utváraní štýlovej podoby pre-javu v podstatnej mieri zúčastňujú aj syntaktické prostriedky. A to aj napriek tomu, že v porovnaní s rozsahom slovníka je ich oveľa menej. Aj syntaktické konštrukcie majú svoje štýlistické vlastnosti, ktoré určujú ich vzťah k slohovému postupu žánru a štýlu. Pri zo-stavovaní jazykového prejavu musí podávateľ na tieto štýlistické vlastnosti prizerať, vyberať spomedzi štýlisticky diferencovaných syn-taktických prostriedkov podla cieľa a zámeru, ktorý svojím jazyko-vým prejavom sleduje. V tejto súvislosti pripomieneme napr. rozdiely medzi voľnejšími a zomknutejšími (kondenzovanými) syntaktickými konštrukciami; tie prvé sa skôr využívajú v prejavoch hovorového a umeleckého štýlu, druhé sú častejšie v odborných, administratí-nych a v niektorých publicistických textoch. Podobne by sme mohli

hovoriť o vzťahu medzi dĺžkou vety a tempom prejavu, o rozdieloch medzi jednoduchou vetou a súvetím atď.

V procese štylistickej diferenciácie výrazových prostriedkov nezískali (a nezískavajú) isté štylistické zafarbenie iba jednotlivé typy viet, ale aj menšie syntaktické jednotky, napr. syntagmy (sklady). Jednotlivé druhy syntagmi sa navzájom odlišujú nielen skladobne, ale aj svojimi štylistickými vlastnosťami do tej miery, že ako štylistické prostriedky sa v texte pomerne zreteľne prezentujú. V kontexte ostatných výrazových prostriedkov sa zúčastňujú na utváraní štýlu prejavu. Alebo inak: ich výskyt a frekvencia v texte sú podmienené štýlom alebo žánrom jazykového prejavu.

Všimneme si štylistiku syntagmy trocha podrobnejšie.

Syntagma (sklad) je najmenší syntaktický celok, v ktorom sa na základe syntaktických vzťahov spájajú dve lexikálne jednotky (slová). Je to teda elementárna syntaktická konštrukcia. Syntagmy sa utvárajú v procese tvorby jazykového prejavu. Preto je syntagma aktuálnym (jedinečným) spojením dvoch slov, resp. aj viacerých pomenovaní. Táto vlastnosť je rozhodujúcim prvkom pri odlišení syntagmy od viacslovných pomenovaní. Viacslovné pomenovania (združené pomenovania a ustálené spojenia) ako slovníkové jednotky majú súčasne formálne podobu syntagmy, sú to však samostatné lexikálne jednotky, ktoré ako celok pomenúvajú jeden pojmový obsah. V tomto zmysle je potom rozdiel medzi aktuálnym (syntagtickým) spojením *dobrá káva* a ustáleným spojením *čierna káva* (porov. aj ich kombináciu v spojení *dobrá čierna káva*).

Kedže syntagmy sa utvárajú v procese tvorby jazykového prejavu, už v ich rámci sa akt výberu pomenovaní stretáva s aktom usúvzažnenia — kombinácie na základe významovej spolupatričnosti a syntaktickej spájateľnosti. A tak vzhľadom na svoj lexikálno-syntaktický ráz je syntagma kontaktová, vzťahová kategória. Pritom lexikálny význam členov dvojice je podstatnou mierou podmienkou na ich vstup do syntaktického vzťahu. Napriek syntatickej správnosti (syntaktickej spájateľnosti) nemôžu vstúpiť do syntagmy sémanticky nezlučiteľné slová, napr. *uvarený dom*. Táto požiadavka sa dôsledne uplatňuje vo všetkých dorozumievacích štýloch okrem umeleckého.

Najmä v poézii sa však vyskytujú syntakticky „správne“ dvojice slov, ktoré sa svojou významovou disperiatnosťou (rozdielnosťou) priečia logike bežného vyjadrovania. Básnici totiž neraz využívajú rozpor medzi syntaktickou spájateľnosťou (správnosťou) dvoch slov a ich sémantickou nezlučiteľnosťou. Práve na princípe spájania „nezlučiteľných“ významov v rámci syntagmy je založená moderná metafora. Napr.:

Ryba ktorá strieľa
Ruka ktorá kašle
Sud ktorý vajatá
Ústa ktoré zarastajú
(...)
Toť žriedlo v ktorom poľujem sladkú mágiu

(Š. Žáry, *Tekutý polovník*)

Stehenná kosť svetla nám celým bytom blúdi,
avšak v spálni vyniká v práškovom rannom šere.
Vždy, keď sa na veci znútra ich farba derie,
zo skla sa vylúpnu nádherné lístky sľudy.

(J. Šimonovič, *Svetlá*)

V syntaxi sa rozlišujú tri druhy syntagiem: predikatívna (prisudzovacia), determinatívna (určovacia) a koordinatívna (prirádovacia). Každá z nich poskytuje podávateľovi odlišné výberové možnosti. Z tohto hľadiska si bližšie všimneme prvé dva druhy syntagiem.

Predikatívna syntagma (spojenie podmetu s prísudkom) je jadrom gramatickej stavby dvojčennej vety. Sama osobe môže tvoriť vetu, napr. *Deti sa hrajú. Otec pracuje. Sneh padá.*

Predikatívna syntagma má rozhodujúci význam pre dynamiku epickej vety a pre rytmus a tempo prejavu. Takáto štylistika predikácie je podmienená dvojako. V prvom rade tým, či sú v nej explicitne vyjadrené obidva členy, predovšetkým podmet, ktorý sa bežne vypúšťa, keď si ho možno „doplniť“ z kontextu alebo zo situácie. Osvetlíme si to na príklade:

Vykízel, ide okrajom pred Zuzkou. Za Zuzkou Jerguš. Žito nedá Chvostíkovi pokoja. Zastáva, dvíha prednú labu, ſuchá medzi ſteblami. Podskočí vysoko, nad žito, hlavu vyhodí, ſibne zrakom ponad rozvlnené klasy. Zo-pakuje niekoľko ráz, nadnáša sa, jastrí.

(L. Ondrejov, *Zbojnícka mladosť*)

Spomedzi trinástich predikatívnych syntagiem v ukážke je iba jedna úplná. Iba syntagma *žito nedá (pokoja)* obsahuje obidva členy. V jedenástich prípadoch je elidovaný (vypustený) podmet, v jednom prípade — *(ide) Jerguš* — je vynechaný prísudok. Text je dynamický, dej má rýchly spád, bez zastávok hladko plynie v čase a priestore.

„Holá“ predikatívna syntagma je príznakovým syntaktickým prostredkom. Jej frekvencia je obmedzená štýlom a žánrom prejavu. Príznačná je predovšetkým pre dynamické prejavy hovorového štýlu (hovorové rozprávanie) a v umeleckých prejavoch pre rozprávacie

pasáže, a teda pre epiku. Osobitne to platí o „holých“ predikatívnych syntagmách s elidovaným členom. Napr. vypúšťanie prísudku vo vecných textoch, najmä v teoretických prejavoch náučného štýlu je celkom výnimkočné a aj vynechávanie podmetu môže byť podmienené iba kontextovo (kontextová elipsa) alebo požiadavkou štylistickej disimilácie, pričom druhý člen syntagmy, prísudok, je spravidla bohatšie rozvity, a teda sa uplatňuje v prvom rade vo funkcií tranzitného slova. Predikatívna syntagma tu stráca schopnosť byť nositeľom dynamiky textu. Napr.:

V Banskej Bystrici študoval Hodža štyri roky (1822 až 1826). V priebehu týchto rokov absolvoval všetky triedy nižšieho gymnázia.

(J. Hučko, *Michal Miloslav Hodža*)

Ďalej je štylistika predikatívnej syntagmy podmienená tým, do akej miery sú jej členy rozvité určujúcimi vettými členmi. Čím viac sa na členy predikatívnej syntagmy navrstvujú rozvíjacie vetté členy, tým viac sa veta predĺžuje a stráca na dynamickosti a naopak. Z tohto hľadiska citlivejší je podmet, najmä ak je vyjadrený substantívom, ktoré možno určiť podstatným menom alebo prídavným menom, čiže prvkami s príznakom statickosti. Aj túto situáciu si doložíme príkladom:

Tichý a predčasne vážny Ondrík, s výrazom nesmelosti na blejed tváričke, chodil vtedy do obecnej školy a zapáčil sa dedinskému učiteľovi pre mimoriadnu chápavosť a schopnosť rozprávať o veciach, ktoré sa naučil alebo zažil. Preto po piatich rokoch na dedinskej škole zašiel učiteľ k Ondrejovej matke.

(L. Ondrejov, *Na zemi sú twoje hviezdy*)

Rozsahom sú obidva citované Ondrejovove texty približne rovnaké. No hoci v obidvoch prípadoch ide o epickú prózu (a o rozprávanie), v štylistike textu sú medzi nimi zrejmé rozdiely. Viditeľný je najmä rozdiel na osi dynamickosť — staticosť a s tým zasa súvisia rozdiely v stupni zážitkovosti. A tieto rozdiely súvisia, pravdaže, i s frekvenciou predikatívnych syntagiem: oproti trinástim v prvom teste je ich v druhom teste iba päť.

Determinatívna syntagma (určovací sklad) je spojenie nadradeného (určeného) slova s podradeným (určujúcim) slovom. Nadradené slovo môže byť sloveso alebo meno. Na základe toho sa determinatívne syntagmy rozdelujú na verbálne (slovesné) a nominálne (menné). Táto morfológická príslušnosť nadradeného slova má rozhodujúci význam aj pre štylistiku determinatívnej syntagmy.

Vo verbálnej syntagme určujúce slovo vyjadruje objekt zasiahnutý

slovesnou činnosťou a okolnosti slovesného dejia. Hoci toto slovo modifikuje sémantiku slovesa, v podstate ponecháva svojmu nadradenému slovru „slobodu“. Platí to najmä o okolnostných určeniach (predovšetkým o tzv. voľných príslovkových určeniach); ich významová stránka veľmi nezaváži, lebo vyjadrujú „iba miesto a čas, v ktorom sa odohráva dej, resp. jeho príčiné súvislosti alebo spôsob. To sa odráža aj na formálnej zviazanosti členov syntagmy. Napr. vzťah príslovkového určenia k nadradenému slovesu sa formálne vyjadruje iba polohou (primkýnanie). Preto je verbálna syntagma v podstate neutrálny prostriedok; v texte na seba osobitne neupozorňuje. A tak nemožno hovoriť o jeho výlučnej zviazanosti s istým typom prejavu (štýlom alebo žánrom). Treba však zdôrazniť, že tento typ syntagmy je bežný v umeleckom štýle a nevyhnutný predovšetkým v epike, kde treba vyjadriť okolnosti, najmä časové a priestorové, v ktorých sa odohráva príbeh. Verbálna determinatívna syntagma je pre epiku výhodná preto, že jej prítomnosť v teste sa „necí“ a že v podstate neovplyvňuje dynamiku príbehu. Aj toto konštatovanie si tiež môžeme overiť na citovaných úryvkoch z dvoch próz L. Ondrejova. Ako sme povedali, tieto dva texty sa zásadne odlišujú stupňom dynamiky. A je príznačné a pre štylistiku verbálnej syntagmy rozhodujúce, že v prvom, výrazne dynamickom teste, v ktorom sa cez sloveso (je v ňom dvanásť určitých slovesných tvarov) zrýchluje dejový spád, je až dvanásť slovesných determinatívnych syntagiem, zatiaľ čo v druhom úryvku s potlačenou dynamikou je ich iba sedem (je v ňom iba päť určitých slovesných tvarov).

Ako vidno, verbálna determinatívna syntagma (slovesný určujúci sklad) nemá rozhodujúci vplyv ani na zrýchlovanie, ani na spomalivanie dejia. Skromne slúži nadradenému slovesu, pričom nenápadne vyznačuje trasu (čas a priestor) príbehu. Nie je totiž zanedbateľný fakt, že napr. v prvom teste v dvanásťich verbálnych syntagmách iba štyri určujúce členy majú syntaktickú funkciu objektu, ostatné sú príslovkové (adverbiálne) určenia.

V nominálnej syntagme (v mennom skrade) je nadradené meno bližšie určené ďalším menom, napr.: *drevený stôl*, *tretí pretekár*, *opálený chodec*, *šofér autobusu* atď. Keďže obidva členy syntagmy sú menné výrazy, pre nominálnu syntagmu je príznačná staticklosť. V tejto syntagme je určujúci člen aj sémanticky bezprostrednejšie zviazaný s nadradeným menom, najmä so substantívom. Prehľbuje, rozširuje alebo zužuje jeho význam, a teda s ním pevne zrastá nielen v rovine formy, ale aj obsahu. To sa odráža aj na ustálenom slovosledu členov tejto syntagmy (hovorí sa tu o gramatickom slovosledovom princípe).

Statickosť nominálnych syntagiem sa znásobuje vtedy, keď utvá-

rajú formálne a významovo pevne zviazané retaze slov, ktoré majú význam ako celok, napr.:

Hodžu z domácej drobnej buditeľskej činnosti vyburcovala do väčšej politickej aktivity celonárodného charakteru séria útokov zo strany maďarských časopisov.

(J. Hučko, Michal Miloslav Hodža)

Vzhľadom na uvedené lexikálno-syntaktické vlastnosti sa špecifikuje i štylistická hodnota nominálnej determinatívnej syntagmy. Je to prostriedok vhodný predovšetkým do náučných prejavov. Najmä rozsiahlejšie zretazené nominálne celky môžu v umeleckom texte a v epike pôsobiť fažkopádne a takmer vždy staticky. Opäť sa môžeme odvolať na analyzované úryvky z Ondrejova. Zatiaľ čo v prvom úryvku máme iba dve vcelku jednoduché nominálne syntagmy (*prednú labu, rozvlnené klasy*), v druhom úryvku je ich štrnásť. Rozdiel medzi obidvoma úryvkami je teda podmienený nielen odlišou frekvenciou predikatívnych syntagmiem, ale je v podstatnej miere daný odlišným využitím slovesných a menných determinatívnych syntagmiem. Epickosť textu a jeho dynamickosť narúšajú najmä zretazené nominálne syntagmy typu *s výrazom nesmelosti na bledej tváričke, po piatich rokoch na dedinskej škole*. Takýto typ syntagmy totiž skôr vyhovuje výkladovému ako rozprávaciemu princípu.

Ukazuje sa teda, že aj na syntagmu sa treba pri zostavovaní jazykového prejavu pozerať ako na štylistický prostriedok (štýlemu). Aj cez ňu sa dosahuje systémová zviazanosť a funkčná harmónia prvkov použitých v prejave. Napr. v analyzovaných epických textoch sú rozdiely v stupni dynamickosti podmienené diferencovaným uplatnením všetkých druhov syntagmiem. Zároveň sa ukázalo, že s frekvenciou istých druhov syntagmiem je zviazaná napr. dĺžka vety, ale aj rozloženie slovných druhov: zvýšená frekvencia predikatívnych syntagmiem predpokladá skracovanie vety a zároveň prináša zvýšený výskyt slovies (ich počet sa zvýší, ak sa častejšie eliduje podmet), zatiaľ čo preferovanie nominálnych syntagmiem znamená zvýšenie počtu mien a vedie k narastaniu dĺžky vety. Aj takto sa znova potvrdilo, že na budovaní štýlovej podoby prejavu i na jeho žánrovej špecifikácii sa istým spôsobom (aktívne alebo pasívne — vytváraním neutrálneho pozadia) zúčastňujú všetky výrazové prostriedky, ktoré autor použil.

*Pedagogická fakulta
Podlavická cesta, Banská Bystrica*

LITERATÚRA

- BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1975. 337 s.
- MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, SPN 1977. 456 s.
- MISTRÍK, J.: Kapitolky zo štylistiky. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1977. 248 s.
- PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, SPN 1968. 598 s.

Konštrukcie s inštrumentálom

JÁN ORAVEC

Inštrumentál je typickým príslovkovým pádom. Kým akuzatív vyjadruje príslovkové určenie iba v lexikálne obmedzených prípadoch (určenie miery), genitív iba jeden druh príslovkového určenia (vlastne iba jeden odtieň príslovkového určenia, a to určenie času na otázku *kedy?*), datív iba také príslovkové určenia (zreteľa, prospechu), ktoré sa blížia predmetu, zatiaľ inštrumentál vyjadruje všetky druhy príslovkových určení. Mnohé takéto príslovkové určenia prešli k príslovkám, napr. *celkom*, *dupkom*, *krížom*, *šmahom*... Už táto pestrosť príslovkových významov dokazuje, že inštrumentál nepatrí k tesným predmetovým doplneniam prísudkového slovesa vo vete, ale že je to okrajový (periférny) pád. Periférnosť inštrumentálu netreba dokazovať celou vetou, dokazuje sa už pomocou skladov, syntagmaticky, a to tak, že inštrumentál vstupuje do skladov významovo a grammaticky úplných (rekčne nasýtených), napr. *podávať majstrovi tehlu* — *lopatou*. Predmetom sa inštrumentál stáva zriedkavo, a to iba v takom syntaktickom kontexte, kde sa nemôže prejavíť jeho základný (príslovkový) význam a iné príslovkové významy, ktoré sú mu blízke. Ak teda chceme predstaviť predmetovú funkciu inštrumentálu, najskôr musíme naznačiť jeho príslovkové významy a ich hierarchické usporiadanie.

V slovenčine máme významy inštrumentálu niekoľko ráz opísané (Mihál, 1936; Pauliny, 1943; Miko, 1962; Oravec, 1967), preto nás opis môže byť stručný. Základný význam inštrumentálu najlepšie vidieť vo vetách, kde činiteľ dejá (gramatický podmet) zasahuje predmet dejá. Inštrumentál označuje konkrétnu pomocnú vec alebo materiál, ktorá bezprostredne podlieha činnosti činiteľa a zároveň slúži činiteľovi na zasahovanie (delenie, spájanie...) predmetu. Odborne hovoríme, že inštrumentál vyjadruje prostriedok alebo nástroj

činnosti. Výstižne o ňom píše F. Miko, že inštrumentál vyjadruje transgresívnu (prechodnú) účasť dej, prechádzajúc touto pomocnou vecou (alebo matériou), sa hned zúčastňuje na ďalšom, a to intenčne prednejšom akuzatívnom predmete, napr. *krajčír strihá nožnicami plátno, mať zošila sukňu (čiernu) niťou, chlapec čistí čižmy kefou (krémom)* a pod. Toto je základný význam inštrumentálu. V spisovnej slovenčine sa nedá vyjadriť predložkou *s*, porov. nespisovné spojenie *kosec ostrí kosu s osličkou...* Delí sa ešte na jemnejšie odťienky: inštrumentál nástroja, prostriedku, pomocného materiálu, ktoré tu však nechceme podrobnejšie opisovať. Dotýkame sa ich, lebo sa im pri dorozumievaní niekedy nevyhneme, keďže sa môžu stretnúť pri tom istom slovese. Vtedy jeden z nich sa vyjadruje inštrumentálom, druhý nejakým predložkovým pádom, napr. *chlapec natiera čižmu krémom* (materiál) *pomocou kefy* (nástroj), alebo spojenie *natiera krémom kefou* by stažovalo komunikáciu. Význam prostriedku je štatisticky najčastejší význam inštrumentálu, stále živý a produktívny, i keď mu — ako sme videli na ostatnom príklade — začínajú konkurovať predložkové pády (pričom aj predložka *pomocou* vznikla z inštrumentálu).

Význam prostriedku a nástroja sa neoslabuje, ani keď sa akuzatívny (priamy) predmet nahradí zvratným zámenom: *stiahnuť sa remenom, utrieť sa vreckovkou*.

Oslabením a posunutím významu prostriedku a nástroja vznikli ďalšie príslovkové významy inštrumentálu.

I. Na jednej strane sú to významy spôsobu, miery, účinku, zreteľa, s ktorými prostriedok tvorí spoločnú kategóriu spôsobu v širšom zmysle.

Príslovkové určenie vlastného spôsobu sa bezpredložkovým inštrumentálom vyjadruje často, napr. *pozerať smutným pohľadom, horiet zlovestným svitom, kvitovať potleskom, hovoriť neistým hlasom...* Od prostriedku sa vlastný spôsob odlišuje predovšetkým vecným významom závislých výrazov. Spôsob vyjadrujú alebo abstraktné mená blízke s významom slovesa (*isti krokom, spievala by hlasom, volať niekoho menom...*), alebo navyše v spojení s prívlastkom, ktorý kvalitu dej vyjadruje explicitne, napr. *rozkazovať veliteľským tónom, sledovať ostrým okom, spať spánkom pokoja*. Inštrumentál spôsobu sa dá často meniť na priame pomenovanie spôsobu, t. j. na príslovku spôsobu, porov. *sledovať ostrým okom — ustro*. Takéto inštrumentály sa často aj samy zmenili na príslovku spôsobu: *behom, žartom, šeptom, šupom, krikom...*

Hoci význam spôsobu vyjadruje holý inštrumentál často, predsa to už nie je najčastejší prostriedok. Silne mu dnes konkuruje a zatláča ho inštrumentál s predložkou *s*. Ten nie je lexikálne obmedzený.

Používa sa v prípadoch, kde je zameniteľný príslovkou spôsobu: *vrávieť s hrdostou* — *hrdo*, *odvrknúť s hnevom* — *hnevlivo*... No ešte častejšie v prípadoch, kde sa nedá zameniť, lebo príslovka má iné štylistické zafarbenie alebo iný významový odtienok (určuje dej z iného hľadiska), porov. *pomyslel s hrôzou* — *hrozne?*, *radil so smiechom* — *smiešne?*, *otriasol sa s odporom* — *odporne?*... V takýchto prípadoch sa spôsob ani nedá vyjadriť bezpredložkovým inštrumentálom, porov. *pomyslel hrôzou*.

Aj význam miery — najbližší s významom spôsobu — sa vyjadruje bezpredložkovým inštrumentálom iba vtedy, keď sa miera naznačuje lexikálnym významom substantív v inštrumentáli alebo jeho prívlastkom, napr. prívlastkami *celý*, *všetok*, *každý*, *plný*, porov.: *telom (i) dušou*, *celou dušou*, *celou silou*, *plnou parou*, *všetkými silami*, *zubami-nechtami*. Sú to zväčša už osihotené a ustálené výrazy. Podobne vyjadruje inštrumentál i mieru miesta: *miestami* (= na mälo miestach) a času: *časom* (= občas), *dňom nocou*, *večierkami*... Mnohé inštrumentály miery prešli k príslovkám miery: *celkom*, *duplom*, *kopcom*, *vrchom*, *silou-mocou*...

Ešte viacej než význam miery sú v inštrumentáli obmedzené s miernou susediacou významou účinku a výsledku. Sú to dnes už archaické alebo (prinajmenšom) básnické použitia inštrumentálu. Takéto inštrumentály kvalifikujú dej tým, že udávajú priamo alebo prirovnaním podobu, ktorú nadobúda (alebo utvára) pri skončení deju jeho nositeľ, napr. *krv sa leje potokmi*; *Vzdula sa búrkou bolest vód*. (Rúfus); *Dym vysokým sa stíhom krúti...* (Hviezdoslav); *A Tatra skalnou hradbou okol nej sa veží...* (S. Chalupka).

Aj tieto inštrumentály prešli k príslovkám, napr. *húfom*, *prúdom*, *stípkom*, *úkosom*, *cičkom*, *cicerkom*.

Do okruhu spôsobových určení patrí aj príslovkové určenie zreteľa. Od spôsobu sa odlišuje tým, že je to relačné, nie kvalitatívne určenie. Starší naši bádateľia ho v inštrumentáli pokladajú za pomerne zriedkavé (Orlovský, 1965, s. 288) alebo až za adverbalizované (J. Stanislav, 1973, s. 376). Oproti nim F. Miko (1962, s. 225) zistuje, že inštrumentál zreteľa „má širšie uplatnenie“. Náš materiál podporuje Mikovu mienku. Inštrumentál zreteľa totiž nie je konštrukčne obmedzený na jeden intenčný typ slovies a stojí aj pri adjektívach, ba aj pri istých substantívach (najmä v mennom prísudku). Nie je obmedzený ani vecným významom mena: sú ním tak konkrétné mená, ako aj abstraktné. Inštrumentál zreteľa (limitatívny) vymedzuje (limituje) sféru deju alebo vlastnosti, vysvetľuje, na aký predmet sa dej, vlastnosť vzťahuje, lebo iba prostredníctvom tohto okruhu, prípadne predmetu sa prejavuje existencia deju alebo vlastnosti.

Pri adjektívach je napr. v prípadoch: (*je*) *čistý srdecom*, *veľký hla-*

vou, pôčtom malý, slovenský obsahom i rečou, malý duchom, rozdielny/podobný povahou, prikladný životom, hojný vodou, bohatý láskou, nepritomný duchom... V mennom príslušku takto stojí zreteľový inštrumentál i pri substantívach, napr. (je) Nemeč menom, zmýšľaním Angličan; Rastom sú ako jedle... (J. Botto); je Slovák zmýšľaním, je zamestnaním robotník...

Daktoré zo zreteľových inštrumentálov v takýchto konštrukciách zmeraveli na príslovku, napr. *rodom, menom, pôvodom*.

Okruhy slovies so zreteľovým inštrumentálom ľažko naznačiť, lebo ho ako voľné určenie možno pripojiť:

k predmetovým slovesám: *postaviť ich tvárou proti sebe, vyzerať na dakoho/podobať sa dakomu pustavou (tvárou...), odlišovať sa od dakoho chôdzou...*

k nepredmetovým slovesám: *rásť, zaspať duchom, uhnúť pohľadom, visieť očami na dakom, sadnúť si chrbotom k bloku...*

Zreteľovému inštrumentálu konkurujú predložkové pády. Pri adjektívach sa zreteľ presnejšie vystihuje najmä lokálom s predložkami *v, na, o, porov. chudobný/bohatý na dačo, slabý v chémii...* Preto aj predmetové väzby, ktoré vznikli zo zreteľového inštrumentálu (vzťahové predmety), ustúpili alebo ustupujú predložkovým pádom, napr. *byť si istý niečim — dnes bežnejšie a pritom presnejšie byť si istý v niečom, byť istý o niečom*.

II. Z druhej strany s inštrumentálom prostriedku súvisia príslovkové určenia pôvodcu, pôvodu a príčiny.

S významom prostriedku a nástroja bezprostredne súvisí význam pôvodcu (činiteľa), porov. rozdiel: *boli veliteľom žandárskej asistencie vyzvaní na rozchod — boli rozhlásením vyzvaní*. Inštrumentál pôvodcu sa z nástrojového výčleňuje jednak lexikálnym významom meňa — sú to názvy osôb alebo iných substancií schopných činnosti, jednak trpnou konštrukciou vety, napr. *dvihaný pružinou, hojaný vetrom, informovaný veliteľom, karhaný otcom, opálený slnkom, nikým nepozorovaný*. S inštrumentálom pôvodcu konkuруje genitív s predložkou *od*: *(už vám je zôkol-vôkol) od vrahov obstatý, (dieťa) dohryzené od komárov, (ľlica) vyštípané od mrazu, (tráva) vysušená a spálená od slnka...*

Inštrumentál pôvodcu súvisí jednak s nástrojovým, jednak s účinkovým inštrumentálom. Sémantika účinku hraničí z jednej strany s mierou (účinok je miera presahujúca krajinú hranicu pôvodnej existencie, vyvolávajúca jej zmenu), z druhej strany s príčinou a pôvodom ako ich náprotivok. Odtienky účinku a pôvodu sa niekedy dotýkajú, napr. v spojení *žiarif čistotou sa stýkajú odtienky „vyžarovat čistotu“ a „žiarif od čistoty“*. Jasnejší odtienok pôvodu je v spojeniach: *páchnut smolou, voňať škoricou, raziť capinou*, ktoré sa ex-

plicitne vyjadrujú predložkovými pádmi: *voňať za škoricu*/po škorici.

Zreteľnejšie sa vyformoval význam príčiny. Vzniká súhrou vecného významu abstraktných substantív so stavovými slovesami: *očervenieť zlošťou*, *zblednúť*, *stŕpnúť strachom*, *trpieť hladom*, *umrieť*, *zahynúť hladom*..., ďalej so slovesami: *plakať radosťou*, *(roz)revat sa bolestou*, *(za)osŕkať*, *(za)pištať*..., ako aj so slovesami: *triast sa hnevom*, *(sieň) sa otriasala veselostou*, *vibrovať rozčúlením*... Význam príčiny sa v slovenčine inštrumentálom vyjadruje veľmi zriedkavo. Bežnejšie je tu len spojenie *umrieť hladom* (*smádom*). Všade inde sa príčina vyjadruje genitívom s predložkou *od*: *plakať od radosti*, *triast sa od hnevu/od zimy*...

Napokon treba ešte spomenúť zvyšky pôvodných významov miesta a času (hoci veľmi starobylé), ktoré sa dnes udržali len pri zrejmých názvoch miesta a času: *isti/niesť sa/chodiť dolinou* (*ulicou, cestou...*); *večerom, nočnou hodinou, nocou, každým dňom, chvíľami, časom*.

*Pedagogická fakulta
Lomonosovova 1, Nitra*

LITERATÚRA

- MIHÁL, J.: Zo slovenského pádoslovia. Slovenská reč, 5, 1936/37, s. 175—178.
MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962, s. 211—248.
ORAVEC, J.: Väzba slovies v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 167—179.
ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 2. vyd. Bratislava, Obzor 1965, s. 282—292.
PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Bratislava, SAV 1943, s. 44.
STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka IV. Syntax 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 316—413.

Tvarotvorný základ podstatných mien v spisovnej slovenčine

LADISLAV DVONČ

1. V spisovnej slovenčine sa väčšina podstatných mien skloňuje. Z hľadiska skloňovania sa každý hotový tvar podstatného mena delí na dve osobitné, formálne zreteľne vyznačené časti: 1. tvarotvorný základ čiže bázu (TZ), 2. tvarotvornú príponu čiže formant (TP).

TZ je na začiatku každého tvaru, na prvom mieste čiže na ľavej strane, TP je na konci každého tvaru, na druhom mieste čiže na pravej strane. TZ predstavuje stabilnú časť (je v každej pádovej forme, resp. v každej sa opakuje), TP pohyblivú, menlivú časť (v jednotlivých pádoch sú odlišné prípony). Hranica medzi TZ a TP sa nazýva morfológický švík. Delenie na TZ a TP si môžeme ukázať napr. pri slove *chlap*:

TZ TP

chlap-ø, -a, -ovi, -a, -ovi, -om, -i, -ov, -om, -ov, -och, -mi

Schému každého gramatického tvaru podstatného mena môžeme vyjadriť vzorcom *TZ + TP*, prípadne ešte všeobecnejšie vzorcom *X + x*, pričom *X* značí tvarotvorný základ, *x* značí tvarotvornú príponu (Horecký, 1946); písaním veľkého *X* a malého *x* sa zároveň vyjadruje hierarchia základnej a príponovej časti. Jednotlivé TP, resp. *x* bývajú vyjadrené istou hláskou alebo spojením hlások (napr. v tvariare inštr. sg. subst. *chlap* je to spojenie hlások *-om*; *chlap*-*om*), niekedy nie sú však vyjadrené hláskou alebo spojením hlások, ale vlastne ich neprítomnosťou; v takýchto prípadoch hovoríme o prípone *-ø* čiže o nulovej pádovej prípone. Niet tvaru podst. mena bez TP, a preto nemožno napr. hovoriť o tom, že tvar *chlap* je bez prípony, podobne ani tvary *dlaň*, *kost* atď. (takéto vyjadrenie možno priпустiť iba v učebničiach pre nižšie triedy základnej školy).

2. Z vyššie podaného prehľadu tvarov subst. *chlap* v sg. a pl. vidieť, že TZ je tu vo všetkých pádových formách rovnaký, nemení sa. TZ *chlap-* možno spájať s akoukoľvek TP, resp. k TZ *chlap-* možno prípájať jednotlivé TP bez toho, že by sa na TZ niečo v niektorom páde menilo. Takáto situácia býva aj pri mnohých iných substantívach, napr. *dub*, *stroj*. Pri subst. vzoru *vysvedčenie* TZ akéhokoľvek slova ostáva vo všetkých pádoch rovnaký. Je to jediný gramatický vzor, pri ktorom TZ má nemenný charakter vo všetkých pádoch. Pri ostatných gramatických vzoroch popri substantívach s nemenným TZ existujú aj substantívia, pri ktorých TZ nebýva úplne jednotný vo všetkých pádoch, ale sa viac alebo menej mení. Napr. subst. *žena* má v sg. tvary *žen-a*, *žen-y*, *žen-e*, *žen-u*, (*o*) *žen-e*, *žen-vu*, v pl. *žen-y*, *žien-ø*, *žen-ám*, *žen-y*, *žen-ách*, *žen-ami*. Ako vidieť, vo väčšine prípadov je tu TZ *žen-*, ale v dat. a lok. sg. je *žeň-* s *ň* a v gen. pl. je *žien-*, v ktorom namiesto samohlásky *e* je dvojhláska *ie*. Podobne je to napr. pri skloňovaní subst. *mesto* (*mest-o*, *mest-a*, *mest-u*, *mest-o*, *o mest-e*, *mest-om*, *mest-á*, *miest-ø*, *mest-ám*, *mest-á*, *o mest-ách*, *mest-ami*), *mráz* (*mráz-ø*, *mraz-u*, *mraz-u* atď.), *úradník* (*úradník-ø*, *úradník-a*, *úradník-ovi*, *úradník-a*, *úradník-om*, *úradníc-i*, *úradník-ov*

atď.) a pri mnohých ďalších podst. menách. V tomto príspevku chceme venovať pozornosť TZ podst. mien, ktoré nebývajú vo všetkých pádoch rovnaké, čiže TZ s istými obmenami alebo variáciami. Máme pritom na mysli iba také zmeny v TZ, ktoré sa týkajú zvukovej stránky, ich výslovnosti. Variácie týkajúce sa pravopisnej podoby TZ si tu nevšímame. Podľa toho berieme tu do úvahy napr. prípady typu *študent* — *študenti* s výslovnosťou *študent* a *študenti*, pretože vo výslovnostnej podobe TZ tu nastáva zmena (v niektorých prípadoch je TZ *študent-*, v nom. pl. je *študent-*), nevšímame si tu však prípady typu *koreň* — *v korení*, v ktorých sa sice píše ň, druhý raz n, ale táto zmena sa týka iba pravopisnej podoby slova, vo výslovnosti je tu vo všetkých pádoch spoluhláska ň.

3.1. V spisovnej slovenčine, ako na to ukazuje rozbor akéhokoľvek substantívna na základnú časť čiže TZ a príponovú časť čiže TP, možno v zásade hovoriť o troch typoch TZ, ktoré nebývajú úplne rovnaké vo všetkých pádových formách jednotlivých substantív. Tieto typy TZ sa vydelujú podľa stupňa rozdielov v TZ:

- typ TZ s alternáciami (striedením) hlások (alternačný typ),
- typ TZ so základnou a rozšírenou podobou (rozmerový typ),
- typ TZ so supletívnymi (rozdielnymi) podobami (supletívny typ).

Smerom od prvého typu k tretiemu sa rozdiely v TZ zväčšujú. Možno povedať, že ide o stupňovité, graduálne rozdiely.

3.2.1. V prvom type sa niektorá hláska nahradza inou hláskou, napríklad pri *žen-a*, *žen-y*, *žen-e*, *žen-u*, *žen-e*, *žen-ou*, *žen-y*, *žen-ø* ide o alternáciu *n/ň* a *e/ie*, pri *úradník*, *úradnika*, *úradníkovi*, *úradníka*, *úradníkovi*, *úradníkom*, *úradníci* atď. o alternáciu *k/c* a pod. V TZ substantív sa v spisovnej slovenčine uplatňuje

(1) alternácia K/K (konsonant/konsonant, t. j. spoluhláska/spoluhláska), napr. *úradník* — *úradníci* s alternáciou *k/c*, *študent* — *študenti* s alternáciou *t/t'*, *sused* — *susedia* s alternáciou *d/d'* atď.,

(2) alternácia V/V (vokál/vokál, t. j. samohláska/samohláska, pričom pod vokáлом tu rozumieme aj diftong, t. j. dvojhľásku), napr. *mráz* — *mrazu*, *chlieb* — *chleba*, *kôš* — *koša* s alternáciami *á/a*, *ie/e*, *ö/o*, *oslava* — *osláv*, *päta* — *piat*, *žena* — *žien*, *sito* — *sít*, *koryto* — *korýt*, *dohoda* — *dohôd*, *ruka* — *rúk*, *brada* — *briad* atď. s alternáciami *a/á*, *ä/ia*, *e/ie*, *i/i* (*y/ý*), *o/ô*, *u/ú*, *a/ia*,

(3) alternácia V/Ø (vokál/nula) alebo Ø/V (nula/vokál), zjednodušene písané iba ako V/Ø, napr. *orol* — *orla*, *pes* — *psa*, *kvietoček* — *kvietočka*, *briežok* — *briežka*, *miláčik* — *miláčka*, *chrábát* — *chrabta* s alternáciami *o/ø*, *e/ø*, *i/ø*, *á/ø*, ďalej *Ladce* — *Ladiec*, *biologička* — *biologičiek*, *búrka* — *búrok*, *vojna* — *vojen*, *číslo* — *čisel/čisiel*, *karta* — *kariet/karát*, *jamka* — *jamiek/jamôk* s alternáciami *Ø/ie*, *Ø/o*, *Ø/e*, *Ø/á*, *Ø/ô*.

Jednotlivé alternácie sa líšia z rozličných hľadísk. Podľa miesta možno hovoriť o koncovom a nekoncovom postavení. Alternácia *K/K* býva najčastejšie na konci TZ (napr. *úradník* — *úradníci*, *beloch* — *belosi*, *kamarát* — *kamaráti* atď.), zriedkavejšie v nekoncovom postavení (napr. *jednotka* — *jednotiek*, *susedka* — *susediek*, *sídlo* — *sídľa/sídiel* atď.), alternácie *V/V* a *V/Ø* bývajú v nekoncových postaveniach (napr. *mráz* — *mrazu*, *chlieb* — *chleba*, *oslava* — *osláv*, *sít* — *sít*, *biologička* — *biologičiek* atď.). Alternácie súvzťažných spoluhlások *t/t*, *d/d'*, *n/n'*, *l/l'* sa uplatňujú vždy, pri iných nesúvzťažných spoluhláskach miera uplatňovania sa alternácií býva rozdielna. Napr. spoluhlásky *k* a *ch* alternujú predovšetkým vtedy, keď sú súčasťou nejakej príponovej morfém, porov. *úradník* — *úradníci*, *sedliak* — *sedliaci*, *dobrák* — *dobrác*, *beloch* — *belosi*, *smradúch* — *smradúsi* atď. (prípony *-ik*, *-ák*, *-och*, *-úch*). Tým sa už dostávame aj k otázkam produktívnosti jednotlivých alternácií. Podrobnejší obraz o uplatňovaní sa jednotlivých alternácií sa podáva v súhrnných gramatických príručkách (porov. napr. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 73—128; Pauliny — Ružička — Štolc, 1968) alebo v prácach o fonológii spisovnej slovenčiny (porov. Pauliny, 1968). Tu chceme uviesť iba niektoré konštatácie týkajúce sa otázky jednotnosti TZ. Možno povedať, že alternácie nenarúšajú nejako vedomie jednotnosti TZ. Vo vedomí používateľov spisovnej slovenčiny neexistuje predstava, že by v prípade uplatňovania sa alternácií šlo o utváranie dvoch odlišných podôb TZ, napr. pri *úradník* o podobu *úradník*- so spoluhláskou *k* na konci a podobu *úradníc-* so spoluhláskou *c* na konci TZ. V prípade alternácií *t/t*, *d/d'*, *n/n'*, *l/l'* možno dokonca hovoriť o vedomí úplnej jednoty TZ (z hľadiska bežného používateľa jazyka). Ďalej možno uviesť, že uplatňovaním sa alebo neuplatňovaním sa niektorých alternácií typu *K/K*, *V/V* alebo *V/Ø* sa výrazne líši apelatívna a proprietálna slovná zásoba (väčšinou a vlastné podstatné mená). Napr. pri apelatívach sa uplatňuje alternácia, ale pri proprietálnych jej nie je, porov. *valach* — *valasi*, *hajdúch* — *hajdúsi*, *černoch* — *černosi*, *hudec* — *hudca*, *mráz* — *mrazu*, *dážď* — *dažďa*, *švec* — *ševca*, *žnec* — *ženca*, *vačok* — *vačku*, ale *Valach* — *Valachovia* (viačeré osoby s tým istým menom *Valach*), *Hajdúch* — *Hajdúchovia*, *Černoch* — *Černochovia*, *Hudec* — *Hudca*, ale aj *Hudeca*, *Mráz* — *Mráza*, *Dážď* — *Dážďa*, *Švec* — *Šveca*, *Žnec* — *Žneca*, *Vačok* — *Vačoka* atď. (Blanár, 1947; Oravec — Laca, 1973). Pri jednotlivých alternáciách pozorujeme tiež istý vývinový proces. Je tu istý pohyb, ktorý vedie k výraznejšej diferenciácii jednotlivých alternácií. Niektoré alternácie sú alebo sa výraznejšie stávajú centrálnymi prvkami, niektoré sa postupne dostávajú na perifériu alternačného systému, ba dokonca sa vysúvajú zo systému alternácií v TZ substantív. Napr.

jednoznačné smerovanie k likvidácii alternácie pozorujeme pri alternácii *á/Ø* (Dvonč, 1974). Likvidácia alternácií v konkrétnych prípadoch vedie vlastne k posilneniu jednotnosti TZ, k stmeleniu základnej časti tvarov daného substantív. Takéto substantívum bez alternácií sa potom presúva do skupiny substantív s nemenným TZ (ako príklad sme uviedli subst. *chlap* s nemenným TZ *chlap-*).

3.3. Ďalší typ TZ predstavujú prípady, v ktorých v nom. a akuz. sg. je kratšia podoba TZ, v ostatných pádach rozšírená, napr. *mat*, *matere*, *materi*, *mať*, (*o*) *materi* atď. Máme tu jednak kratšiu podobu TZ *mať-*, jednak rozšírenú podobu *mater-*. V týchto prípadoch sa vo vývine slovenčiny a aj v dnešnom jej systéme prejavuje silná tendencia po jednotnej podobe TZ (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 47). Podoba TZ *mater-* sa preniesla aj do nom. sg., a tak máme tvar nom. sg. *mater-ø*. Podobne namiesto staršieho skloňovania *semä* — *semena*, *temä* — *temena* atď. máme skloňovanie *semeno* — *semena*, *temeno* — *temena* atď. V obidvoch prípadoch sa upravila podoba TZ nom. a akuz. sg. podľa ostatných pádov. Opačný prípad predstavuje zmenu skloňovania (to) *dráma* — *dramatu*, s *dramatom* atď. na (*tá*) *dráma*, *drámy*, *drámu* atď. Tu zovšeobecnela podoba TZ nom. sg. a preniesla sa aj do ostatných pádov (TZ *drám-*). Stručne možno konštatovať, že rozdiely pri TZ typu *mať* — *matere* jazyk likviduje zavedením jednotnej podoby TZ.

3.4. V rámci skloňovania podst. mien sa celkom zriedkavo stretávame so supletívnymi TZ. Ako supletívne sa v cit. Morfológií slovenského jazyka (s. 41) označujú dva od pôvodu rozličné rady hlások, ktoré majú ten istý lexikálny význam a vyskytujú sa v tvaroch, ktoré komplementárne (ako navzájom sa dopĺňajúce) utvárajú úplnú sústavu tvarov, napr. v sg. je TZ *človek-* (nom. sg. *človek-ø*, gen. sg. *človek-a* atď.), v pl. TZ *lud-*, resp. *lud-* (nom. pl. *lud-ia*, gen. pl. *lud-i*, dat. pl. *lud-om* atď. Pre svoju mimoriadnu zriedkavosť nepredstavujú z hľadiska dorozumievania nejaké ťažkosti. Bežný používateľ jazyka si za normálnych okolností existenciu supletívnosti vlastne ani neuvedomuje, tá vystupuje do popredia iba vtedy, keď sa na ňu osobitne upozorní (napr. použitie tvaru *človek-ovia* s humoristickým zámerom).

4. Členenie podst. mien na TZ a TP sa neuplatňuje pri nesklonných podst. menách, napr. *miss*, *lady*, *girl*, *Inge*, *Missisipi*, *Coventry* atď. Vo vývine spisovnej slovenčiny sa však výrazne prejavuje tendencia zaradiť takéto slová do deklinačnej sústavy čiže riadne ich skloňovať (Ružička, 1963). Po zaradení do deklinačnej sústavy sa aj v nich vyskytuje TZ a TP.

5. Môžeme urobiť záver. V spisovnej slovenčine sa každý grammatický tvar delí na TZ a TP, medzi ktorými je morfologický švík.

Z hľadiska jednotnosti sa vydeľuje niekolko typov TZ: 1. jednotný TZ, napr. TZ *chlap-* vo všetkých pádových formách (*chlap-ø*, *chlap-a*, *chlap-ovi* atď.), 2. obmieňaný TZ, a to: 2.1. alternačný typ so striedením (alternáciou) niektorých hlások, napr. alternácia *k/c* v *úradník-ø*, *úradník-a*, *úradníc-i* atď., 2.2. rozmerový typ s rozdielne dlhémi podobami TZ, napr. *mat-* a *mater-* v tvaroch *mat-ø*, *mater-e*, *mater-i* atď., 2.3. supletívny typ s úplne rozdielnymi podobami, napr. TZ *človek-* v sg. (*človek-ø*, *človek-a*, *človek-u* atď.) a *lud-/lud-* v pl. (*lud-ia*, *lud-i*, *lud-om* atď.). V súčasnej spisovnej slovenčine sa prejavuje silná tendencia obmedziť alebo zrušiť typ 2.2. (prechod príslušných substantív do typu 1) a ďalej tendencia posilňovať jednotnosť, kohéznosť TZ pri type 2.1. obmedzovaním, príp. rušením niektorých alternácií.

*Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

BLANÁR, V.: Skloňovanie cudzích rodinných mien v spisovnej slovenčine. Slovo a tvar, 1, 1947, s. 70—80.

DVONČ, L.: Alternácia á/ø a ø/á v spisovnej slovenčine. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 23—24. 1971—1972. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1974, s. 55—58.

HORECKÝ, J.: Grécke a latinské vlastné mená v slovenčine. Slovenská reč, 12, 1946, s. 180.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1973, s. 73.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1968, s. 93—118.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1968, s. 45—54.

RUŽIČKA, J.: Záver k diskusii. In: Jazykovedné štúdie. 7. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 116.

Rod zemepisných názvov typu Kluž, Osvienčim, Šopron, Uruguaj a pod.

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

V novinách sme čítali takéto tvary: *z Kluže*, *z Portorože*, *z Voroneže*, *v Osvientimi* (tu sa neodôvodnené vychádza z podoby *Osvientim*

namiesto náležitej podoby *Osvienčim*). Všimli sme si, že takéto a iné podobné tvary sa používajú aj v rozhlase, v knihách, v zborníkoch a pod. (napr. zo *Soprone*, v *Postupimi*, z *Uruguaje*). Ide tu napospol o tvary ženského rodu a je otázka, či sú správne. Niektoré miestne názvy tohto typu sa používajú v písomných, ale aj v ústnych prejavoch pomerne často, preto bude dobre preskúmať najmä také zemepisné názvy, pri ktorých povedomie rodovej príslušnosti nie je pevné. Pri názvoch zakončených na tvrdú spoluhlásku nie sú problém, lebo tieto názvy sú všetky mužského rodu. Ide nám tu o názvy zakončené na obojaké a mäkké spoluhlásky a jednotlivé názvy na -n a -l-, ktoré sa mylne pokladajú za podstatné mená ženského rodu. Sú to nielen názvy cudzieho pôvodu, ale aj české a slovenské zemepisné názvy, najmä miestne.

Najprv sa pozrieme na názvy zakončené obojakou spoluhláskou. Názvy na -b, -p a -m sú všetky mužského rodu. Napr. *Záhreb*, *Ižop*, *Postupim*, *Osvienčim*, *Bytom*, *Bochum*, ako aj české *Chrudim*, *Kouřim*, *Příbram*, *Vlašim* (porov. Š. Peciar, Slovenská reč, 23, 1958, s. 251 a L. Dvonč, Slovenská reč, 25, 1960, s. 124).

Názvy na -v sú tiež prevažne mužského rodu, a to so zakončením na -iv, -ev, -ov, napr. *Plovdiv*, *Kyjev*, *Benešov*, *Púchov*. No české a poľské názvy so zakončením na -av sú ženského rodu: *Břeclav* (súvisí s ľudovým *Breclava*, porov. aj typ *Bratislava*), *Boleslav*, *Soběslav*, *Zbraslav*, *Wroclaw* (v poľ. muž. r.), t. j. 2. p. je z *Břeclavi* atď. (porov. L. Dvonč, Slovenská reč, 26, 1961, s. 60).

Aj zakončenie na ostatné obojaké spoluhlásky, t. j. na -r, -s, -z, signalizuje príslušnosť k mužskému rodu. Napr. *Ecuádor*, *Kotor*, *Zohor* (v *Zohore*), *Peloponéz*, *Boleráz* (v *Boleráze*), *Cádiz*, *Tunis*, *Texas*, *Leles* (v *Lelese*). Výnimku tvorí názov *Sibír* (zo *Sibíri*) a viac-slovné názvy so slovom *Ves* (napr. *Spišská Nová Ves*; súvisí so všeobecným názvom žen. rodu *ves*), ktoré sú ženského rodu.

Aj názvy so zakončením na -l, -j, -c a -š sú všetky mužského rodu. Napr. *Cigél*, *Bombaj*, *Hanoj*, *Bazilej*, *Uruguaj*, *Šanghaj*, *Liberec*, *Oloncouch*, *Remeš*, *Niš*, *Sarvaš*, *Beňuš*. Názvy na tvrdé -l sú mužského rodu, ale niektoré sa vplyvom pôvodného jazyka v praxi mylne zaraďujú k ženskému rodu. Ide najmä o názvy *Litomyšl* (v češtine je ženského rodu) a *Neapol* (grécke *polis* „mesto“ je žen. rodu). V slovenčine sú aj tieto názvy mužského rodu, t. j. 2. p. je z *Litomyšla/Litomyšlu*, z *Neapola*.

Miestne názvy na -ž (najmä cudzie) sú mužského rodu: *Nandraž*, *Kluž*, *Voronež*, *Paríž*, *Portorož*, ako aj český názov *Kroměříž* (porov. L. Dvonč, Slovenská reč, 31, 1966, s. 374). Výnimku tvoria domáce názvy *Prietŕž* (súvisí s apelatívom žen. rodu *prietŕž*) — z *Prietŕže* a *Zábŕež* — zo *Zábŕež*, ktoré sú ženského rodu. Pri názve *Úbrež*

{v SSJ ako žen. rod) sa v praxi používa mužský rod (porov. J. Jacko, Slovenská reč, 39, 1974, s. 368).

Ženského rodu sú miestne názvy zakončené na *-d*, *-dz*, *-dž*: *Mokrad*, *Sered*, *Debrad*, *Nižná Pokoradz*, *Lodž*.

Osobitnú pozornosť si vyžadujú zemepisné názvy zakončené na spoluľásky *-č*, *-ň/-n* a *-ł*.

Názvy na *-č* sú jednak mužského rodu: *Mohuč*, *Bachmač*, *Kerč*, *Moháč*, *Telč*, *Naháč*, *Holič*, *Sliač*, *Branč*, *Plaveč*, *Bajč*, *Ulič*, *Utekáč*, jednak ženského rodu (najmä domáce): *Luboreč*, *Seč* (obidve súvisia so všeobecnými menami), *Lupoč*, *Dobroč* a *Halič*. Rod niektorých názvov, napr. *Okoč* a *Zeleneč* (starší názov *Linč* bol muž. rodu), ktoré sa v Slovníku slovenského jazyka uvádzajú ako podstatné mená žen. rodu, bude treba zmeniť podľa bežného úzu. (Porov. aj návrh J. Jacka, c. m., týkajúci sa názvov *Lúč*, *Poproč*, *Proč*, *Podproč*).

Niekteré zemepisné názvy na *-ň* sú mužského rodu, najmä so zakončením na *-áň*, *-úň*: *Muráň*, *Podkriváň*, *Torúň*, *Vrakúň*, no častejšie sú ženského rodu. Ide o názvy so zakončením na *-aň* (ojedinele *-áň*) a *-eň*: *Kodaň*, *Poznaň* (v poľ. muž. r.), *Riazaň*, *Kazaň*, *Kubáň*, *Radvaň*, *Marhaň*, *Vydraň* (J. Jacko, c. m., navrhuje zmeniť na mužský rod), *Viedeň*, *Choceň*, *Tureň* (porov. *turňa*), *Pošeň*. Názvy na *-oň* (*-őň*) sú tak mužského rodu: *Báhoň*, *Baloň*, *Tóň*, ako aj ženského rodu: *Jablonň*, *Třeboň*, *Orechová Potôň* (súvisí so všeobecným podstat. menom *tôňa*), *Benkova Pôtoň*.

Zakončenie na *-n* (tvrdé) tu osobitne spomíname preto, lebo niektoré názvy sa mylne skloňujú tak, ako keby mali základný tvar (1. pád) zakončený na mäkké *-ň*. Ide o názvy *Solún* a *Špron*, ktoré sú mužského rodu (teda 2. p. je zo *Solúna*, zo *Špronu*), podobne ako iné názvy na *n*: *Tallin*, *Dublin*, *Pleven* a ī.

Aj názvy na *-ł* sú prevažne ženského rodu, napr. *Budapešť*, *Bukurešť*, *Ploješť*, *Hročoš*, *Novot* (porov. typ *svojet*), *Lešť*, *Pažit*, *Milhosť* (Jacko oprávnenie žiada zmeniť rod, základom druhej časti je podst. meno muž. rodu *host*), *Chrast*, ale zriedka sú aj mužského rodu: *Kirt*, *Radhošť*, *Dobrohošť*.

Ako sme videli, zemepisné názvy zakončené na mäkké a obojaké spoluľásky sú prevažne mužského rodu. Ženského rodu sú názvy zakončené na *-d*, *-dz*, *-dž* a okrem výnimiek aj niektoré slovenské názvy na *-ł* (cudzie a niektoré domáce sú mužského rodu), z názvov na *-ň* tie, ktoré sú zakončené na *-áň*, *-eň*, niektoré na *-oň* (*-őň*) a výnimočne na *-áň* (inak na *-áň*, *-úň* sú mužského rodu), a z názvov na *-v* české i poľské miestne názvy so zakončením *-av* (iné sú mužského rodu). Ostatné, t. j. zakončené na *-l*, *-n*, na obojaké spoluľásky *-b*, *-p*, *-m*, *-r*, *-s* a *-z*, na mäkké spoluľásky *-č*, *-j*, *-ł*, *-š* a *-ż* sú mužského rodu okrem výnimiek, napr. cudzieho *Sibir*, domá-

ceho *Prietrž* a *Zábrevž* a názvov na *Ves*, ktoré sú ženského rodu.

Pri zaraďovaní zemepisných názvov k ženskému rodu sa uplatňujú nielen formálne činitele (druh spoluohlásky na konci názvu), ale aj činitele lexikálne — súvislosť s príslušnými všeobecnými názvami, ako aj slovotvorné — súvislosť s istými slovotvornými typmi. Zakončenie na mäkkú spoluohlásku nemôže byť kritériom na zaraďanie k ženskému rodu. Vedľajšie všeobecné názvy mäkkou zakončené sú tak ženského rodu, ako aj mužského rodu (je tu mäkký vzor *stroj*). A pri zakončení na obojakú spoluohlásku sú všeobecné názvy prevažne mužského rodu (ženský rod je iba výnimco). V slovenčine sa uplatňuje tendencia zaraďovať zemepisné názvy s mäkkým zakončením k mužskému rodu. Týka sa to aj názvov starovekých miest, napr. *Chattušaš*, *Lagaš*, *Kiš*, *Kadeš* a ľ. Táto tendencia sa prejavuje ešte silnejšie v Ľudovej reči, kde aj také názvy ako *Viedeň*, *Plzeň* a ľ., pokiaľ sa používajú, sú mužského rodu.

Vráťme sa k našim východiskovým názvom.

Slová spomenuté v úvode sú zakončené na -ž, -m a -n a všetky sú mužského rodu. Preto uvedené tvary majú správne zniet z *Kluža*/z *Klužu*, z *Portoroža*, z *Voroneža*, v *Osvienčime*, zo *Šopronu*, v *Postupime*, z *Uruguaja*.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

Chvála prekladateľskej tvorivosti

JÁN BOSÁK

Rovno pred dvadsiatimi rokmi publikoval Lubomír Feldeš spolu so skupinou generačných druhov programový článok, v ktorom mladícky náročne formulovali požiadavky na moderný básnický preklad. Svedectvo, že sa nezostalo iba pri nadšenom predsavzatí, podáva nie len okolo štyridsať jeho knižných prekladov (poézia, divadelné hry, knihy a hry pre mládež), ale najnovšie aj súbor časopiseckých poznámok a knižných doslovov, ktorý vyšiel samostatne v edícii Knižnice Slovenského spisovateľa pod názvom *Z reči do reči* (Bratislava, Slovenský spisovateľ 1977, 200 s.).

Formálne sa sice L. Feldeš vzdáva „múzy teórie“ a zostáva „prekladateľom-praktikom, ktorý sa rozhodol opísať svoje postupy“ (s. 17), prakticky však neobyčajne ľahko a systematicky podáva v knižke

vlastné teoretické princípy prekladateľskej činnosti a poetiku súčasného básnického prekladu. Spolu s V. Turčanym, autorom erudovaného doslovu, sa zhodujú v tom, že v každej významnejšej knihe preložených básní by nemala chýbať správa o použitých postupoch, aby čitateľ porovnaním prekladu s originálom a zdôvodňovaním prekladateľského riešenia bol sám zároveň aktívnym spolutvorcom nového diela. Obidvaja básnici a prekladatelia svorne pokračujú v tradícii, ktorú u nás začal J. Felix a medzi nemnohými ju originálne rozvíja V. Mihálik.

Za dvadsať rokov sa na Slovensku podstatne rozšíril okruh prekladateľov takmer zo všetkých jazykov (v ostatných piatich-šiestich rokoch sa napr. výrazne uplatnila stredná generácia prekladateliek z ruskej a sovietskej literatúry), sformovala sa osobitá škola teórie prekladu a literárnej komunikácie, vzniklo viacero básnických a prozaických prekladov na vysokej úrovni, ale isté resty zostali aj po dvoch desaťročiach. Veľa prekladateľov ešte nevystúpilo z anonymity — nie azda iba vlastným nepričinením — ale aj v dôsledku nezdravej praxe: v recenziách diel sa nielen ani slovkom nespomenie úroveň prekladu, ale navyše sa „preskočí“ aj meno prekladateľa. A pritom je jasné, že u nás musí vychádzať viac prekladov ako pôvodných prác, a teda aj ich podiel na jazykovej tvorbe je podstatne vyšší.

Tematicky a žánrovo je Feldecko spektrum prekladateľských záujmov mimoriadne široké — od veršov prvého tribúna socialistickej revolúcie V. Majakovského po Sofokla a Shakespeara a malajské ľudové piesne, od prekladov poézie a antickej drámy po rozprávkové hranice detského sveta. No aj napriek takému širokemu zacieleniu (alebo azda práve preto) mohol L. Feldeko zovšeobecniť svoje skúsenosti a na prvé miesto pri prekladaní postaviť „*prenášanie principu z reči do reči*“ (s. 179). Hlavnou funkciou takého prekladateľského postupu „*je informovať čitateľa ani nie tak o texte, ktorý autor originálu utvoril, ale skôr o princípe, ktorý pri tvorbe svojho textu použil*“ (s. 66). Takéto východisko má dôležitý metodologický a praktický aspekt i z hľadiska jazykovej stránky prekladu: Keď prekladateľ vyberá také formálne znaky, ktoré vyplýnú z prirodzených daností slovenčiny (t. j. zo systému), môže sa priblížiť podobe originálu oveľa viac, ako keby sa úzkostlivо prispôsoboval jeho štruktúre alebo ju napodobňoval. Tak pri preklade Majakovského veršov, založených na údernosti rýmu, vychádzal L. Feldeko zo známeho poznatku, že v ruštine je výrazný kontrast medzi prízvučnou a neprízvučnou slabikou v slove a na utvorenie dokonalého rýmu stačí, aby sa kryli hlásky v prízvučných slabikách, kym v slovenčine je naopak kontrast medzi prízvučnou a neprízvučnou slabikou jemný a z toho „*vypĺýva povinnosť prízvučných a neprízvučných slabík na kráse rýmu spolupracovať*“ (s. 28). „*Majakovskov-*

skosť" dala rýmu vo Feldekovom preklade predovšetkým veľká miera hláskevej zhody, ako aj rýmovanie rovnakého slovného druhu, ktorému sa ináč prekladatelia bežne vyhýbajú.

Z prenášania princípu z jedného jazyka do druhého vyplynula aj druhá zásada pre prácu prekladateľa: funkčné uplatňovanie hovorovosti ako prostriedku účinnejšieho pôsobenia estetickej funkcie v básnickom preklade. Namiesto mechanického prepisovania antickej časomíery do sylabotonizmu v slovenčine si preklad princípu priamo vynucuje hľadať a nájsť „*iné prostriedky, ako donútiť reč, aby sa stávala hudbou*“ (s. 78), a tie L. Feldek našiel v hovorovom slovoslede a v hovorovom rytme. Vedľ antické drámy boli určené tisíckam divákov a museli sa im prihovárať živou a zrozumiteľnou rečou.

Orientáciu na hovorovosť — a to nielen v slovníku, lebo slovník je „*najslabadnejší aj najneslobodnejší nástroj*“ — L. Feldek originálne uplatnil aj v prekladoch Majakovského poézie. V. Majakovskij holdoval inverzii; aby čím mohutnejšie vyznel vo veršoch rým, všetko obetoval rýmu. No kým v Majakovského časoch inverzia ešte mohla „*znevšedňovať básnickú reč*“ (ako jej to pred stáročiami prisúdil Aristoteles), dnes sa už stala v poézii najobyčajnejším výrazovým prostriedkom. „*Nevšednosť*“ treba hľadať v hovorovom slovoslede a v hovorovom rytme. Rozhodujúce je obdobie, v ktorom preklad vzniká, a teda aj prijímateľ prekladateľského komunikátu.

Feldekové preklady, spomínané teoretické východiská a naznačené prekladateľské postupy smerujú k najvýznamnejšej zložke celej tejto činnosti — ku tvorivosti, či už širšie v prekladateľskom procese, alebo užšie v oblasti jazykovej kultúry. Požiadavka vychádzajúca pri prekladaní z prekladu princípu a neprekladat jednotlivé slová kladie prekladateľovi za povinnosť aktívne prekonávať špecifické rozdiely vyplývajúce zo systémov dvoch odlišných jazykov, nezakrývať vlastnú pasivitu okrídlenými výhovorkami „na to nemáme vhodný výraz“. Feldekovo preskúšavanie hodnoty slov až po maximálnu hranicu ich zataženia prirodzene vyplynulo z požiadavky prekladania princípu a nútí prekladateľa „*vrhať sa*“ do experimentov a objavovať účinné prostriedky proti „*monopolizácii*“ výrazových prostriedkov (najmä v jazyku masových komunikačných prostriedkov). Rešpektovanie estetického a jazykového vkusu súčasného prijímateľa prekladu si vyžaduje používať súčasné hovorové výrazové prostriedky. Vzájomná súhra teoretických zásad a praktických postupov priviedla L. Feldeka k dialektickému chápaniu prekladateľskej činnosti: „*Prekladať znamená prekladať nie len pôvodný zmysel originálu, ale i jeho pôvodný účinok na čitateľa, a preto často musíme rozmyšľať nie len o tom, ako sa k originálnemu zneniu priblížiť, ale aj ako sa od neho vzdialit*“ (s. 160). Premietnuté do inej roviny: cesta k funkčnému využívaniu hovorových výrazových

prostriedkov v preklade vedie od dokonalého poznania možností daného jazykového systému, a nie naopak.

L. Feldek ukázal aj na všeobecnú základňu, z ktorej vyrastajú chyby v prekladoch: je to „zúžené čítanie špecifickej váhy slova“, keď prekladateľ „pasívne podláhne svojim návykom“. Aktivita a tvorivosť zasahujú podstatu správnej orientácie celej činnosti v oblasti jazykovej kultúry: nie pohodlné mechanické opakovanie a preberanie, ošúchanosť, stereotypné používanie jedného výrazu z celého synonymného radu, pridŕžanie sa „originálu“ za každú cenu bez ohľadu na úroveň adresáta príslušného textu, používanie inverzie ako oblúbeného spôsobu „oživovania“ nezáživného textu atď. atď.

Feldeкова knižka je dobrým receptom na prekonávanie stereotypného prístupu vo využívaní jazykových prostriedkov nielen v práci prekladateľov, ale rovnako aj v redaktorskej praxi. Viac takýchto poohládov do dielní našich popredných prekladateľov — hoci aj v časopiseckej podobe — by pomohlo kvalitatívne rozšíriť hranice využívania jazykových prostriedkov, prehĺbiť ich štýlistickú a významovú differenciáciu.

*Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

O slovách tlo a tlatolište

VLADO UHLÁR

Slovník slovenského jazyka IV (1964, s. 538) vo výklade slova *tlo* je pomerne stručný, čo je nakoniec aj pochopiteľné. V hesle *tlo* sa toto slovo určuje ako podstatné meno stred. rodu (2. pád *tla*), ale hned v prvom význame sa jeho platnosť v spisovnom jazyku obmedzuje iba na spojenie *do tla* s významom „celkom, úplne“, a pochopiteľne, SSJ uvádzá príklady iba na spojenia takého rázu: *vyhorieť do tla, zhoriť do tla, spáliť do tla; (Dom) jej iste do tla zhori (Zguriška). Vypáliť chcel by bombou do tla všetko* (Kostra).

Slovník slovenského jazyka obsahuje predovšetkým slovnú zásobu spisovného jazyka, má ráz stredného výkladového slovníka, preto nezachytáva v úplnosti ani slovnú zásobu spisovného jazyka. Nemôže teda obsahovať všetko a nemusí celkom uspokojovať tých, ktorí sa chcú bližšie poučiť o pôvode a význame slove *tlo*, o jeho používaní nielen v súčasnom spisovnom úze, ale aj o jeho mieste v slovnej zásobe celého nášho národného jazyka, do ktorej patrí aj slovná zásoba slovenských nárečí.

O pôvode slova *tlo*, jeho rozšírení v slovanských jazykoch a jeho významoch dobre poúča Etymologický slovník jazyka českého a slovenského od Václava Machka (1. vyd. Praha 1957, s. 530). Záujemca sa dozvie, že toto slovo je v polštine a ruštine, je v slovinčine (*tla*) a srbochorvátskyne (*tle*) a bolo aj v cirkevnej slovančine (*tl̥a*) v tvaru množ. čísla s významom „dlážka, podlaha“. Podľa Machkovho výkladu v praslovanské *tъlo* pôvodne označovalo iba jednu dosku, dlahu, lebo napr. v litovčine *tiles* (množ. číslo) má význam „dosky na dne člna“; i v starej hornej nemčine *dilla* je doska, dlážka a v starej angličtine *pille* je tiež dlážka. Podľa toho bolo *tlo* pôvodne drevenou dlážkou v člne, v senníku a v objektoch nad bahnom. Machek uvádza aj slovný výraz (*zhoriet*) do *tla*, ktorý značí, že niečo zhorelo celkom (o frazeologizme *zhoriet do tla* pozri príspevok E. Smieškovej, Kultúra slova, 11, 1977, s. 310—311).

Zaujíma nás, ako je to s používaním a s významom slova *tlo* v súčasnosti. O jeho oživenie a rozšírenie sa zaslúžili zostavovatelia a lúštitelia krížoviek. Sám som bol na rozpakoch, ale lúštitelia krížoviek boli pohotoví s odpovedou: „*Tlo? To je predsa pahreba.*“ A keď sa vyslovila istá pochybnosť, odznala potvrdzujúca odpoveď: „*Ja to viem, lebo lúštim križovky.*“ Neostalo iné ako ísť za zdromom ich slovného bohatstva. Lúštitelia krížoviek majú špeciálnu pomôcku *Abecedu križovkára*, ktorej autorom je Ján Belička (Bratislava, Obzor 1972, 375 s.). V tejto „malej encyklopédii“ sa možno dozvedieť aj to, čo nie je v Slovníku slovenského jazyka. Bez rozpakov, obmedzenia, rozhodne a jasne v nej stojí: *TLO — zvyšok po ohni, pahreba* (s. 337).

V krúžku krížovkárov sme natrafili aj na skúsenejšiu a poučenejšiu učiteľku a jej vďačíme, že načretíme do spomienok na starú mať nás oboznámila s používaním slova *tlo* v Liptove a na Orave v čase pred pol storočím. Staré matere starostlivo opatruvali pahrebu aj v sporáku v kuchyni, ako to robievali najmä bačovia a valasi v kolibách pri ovciach na salašoch. Žeravé uhlíky zahrnuli vrstvou popola a ráno stačilo toto *tlo* rozhrnúť („*musím rozhrábať tlo, azda sa ešte chytí*“), priložiť na zachované uhlíky suché triesočky, dúchať do pahreby, rozzeraviť uhlíky, aby vyskočili, vyprskli iskierky a vznietil sa plamienok.

Podľa tohto svedectva v Liptove a na Orave je *tlo* pahrebou, v ktorej tlejú ešte uhlíky, kde je ešte slabý oheň bez plameňa. Zvuková zhoda slovesa *tliet* (*tl-*) a podstatného mena *tlo* pomáha zachovávať jestvovanie tohto podstatného mena práve vo význame „pahreba“, výstižnejšie „pahreba s tlejúcimi uhlíkmi“.

Inú skúsenosť a poučenie sme získali v Prašiciach pri Topoľčanoch. Už 87-ročný Eliáš Pokus, bystrý a ešte čulý starček s veľkými život-

nými skúsenosťami a pamäťou, rozhodne popieral pri slove *tlatolišto* význam „dno pece“. Až odborne ma poučil, že dno pece je *tlo* („črepy skla zaliate maltou a s hladkou tehlou navrchu“). Vraj sa hovorilo *vymiesti tlo v peci*. Podľa jeho rozprávania bolo *tlo* aj v stodole, na tle mlátili. Teda v tomto nárečí bolo *tlo* tým miestom, ktoré sa v iných krajoch Slovenska volá *holohumnicou* alebo *mlatom*. Tento údaj z Prašic si zaslúži našu pozornosť.

V súvislosti s *tлом* sme spomeunli slovo *tlatolište* (*tlatolišto*). Na okolí Topolčian (Veľké Bielice a inde) zvyšky po spálenej zemiakovej vŕati, prípadne aj slamy, volajú *tlatolište* [v Prašiciach *tlatolišto*]. Základ tohto slova veľmi pripomína zdvojený koreň *pol-pol* v slove *plápol* (po zdĺžení a prešmyknutí v prvej časti), ktoré je deverbativom slovesa *plápolat* (**pol-pol-a-ti*), lenže koreň *tol-* sa pri slove *tlo* nepredpokladá (azda je v ňom iba v oslabenom stupni: no potom by sme čakali *tblo*, a nie *tblo*). No hodno zaznamenať toto slovo z ľudového slovníka, ktoré sa významom dostalo do súvislosti so zvukovo blízkym slovom *tlo* (s jeho významom „pahreba“).

Slovo *tlo* sa však na západnom Slovensku vyskytuje aj v celkom inom význame, ako je „pahreba“. S pôvodným významom „podlaha z dosák, dlážka“ súvisí vecne, ale v inom ohľade: ide o „podlažie“, lenže z hľadiska tých, čo chodia po povale, na pôjde, kým pre tých, čo sú v izbe alebo v kuchyni, je toto *tlo* už povalou, pôjdom. Pravdepodobne tak treba rozumieť opisu izby u Jozefa L. Holubyho v článku Obrázok z Bošáckej doliny (Slovenské pohľady, 10, 1890, s. 324): *Hrady tla spočívajú na hrubom priečnom rošte (mešternici), kde sú poukľadané kníhy a všakovaké maličkosti*.

V Slovníku slovenského jazyka IV, s. 538, je zachytený aj tento odlišný význam podst. mena *tlo* v citáte z M. Rázusovej-Martákovej: *Tuhľa, štyri steny a tlo!* Autorka sa s týmto významom slova *tlo* mohla oboznámiť na západnom Slovensku, odkiaľ bol jej manžel (Bzince pri Novom Meste nad Váhom). Tento význam slova *tlo* ne-pochybne vždy ostane iba v nárečiach.

Nazdávame sa, že slovo *tlo* vo význame „pahreba, pahreba s tlejúcimi uhlikmi pod popolom“ patrí do spisovného jazyka, hoci jeho používanie je obmedzené. Či sa však zväčša z pasívnej slovnej zásoby dostane aj do aktívnej zásoby a do bežnej reči, to už bude vec autorov a ostatných príslušníkov nášho národného kolektívu, ktorí vedome používajú spisovný jazyk, kultivujú ho a rozširujú aj slovnú zásobu všetkými smermi.

Poznámka:

V Etymologickom slovníku V. Machka je heslo *tratoliště* (s. 533), jeho obmenou je chodské nárečové slovo *plápoliště*, moravské *latoliště*, *zlátolisko*,

u Jungmanna je i *tratořiště*, *tratol*, *trator* — pravidelne s významom „kaluž krví“. Spomína aj nejasné staročeské *tlatoliště* u Klareta s významom „= *lodus[?]*“. Machek sa nazdáva, že základom slova by mohlo byť slovo *mláka mlákovište*. Klaretovo *tlatoliště* a naše *tlatolište* vedú ku konštatovaniu významovej súvzťažnosti so slovom *tlo*.

Ružomberok, 5. apríla č. 1

ROZLIČNOSTI

Zámenný podmet

V školských gramatikách a učebniciach sa zvyčajne píše, že zámenný podmet sa používa iba v osobitných prípadoch, najmä pri dôraze alebo pri protiklade podmetov v súvetí. Tak je to v tomto príklade: *Túlam sa po uliciach a zrazu stretnem Annu. Prekvapene hľadíme jeden na druhého, potom sa ona usmeje a ja zacítim, ako sa v tom kratučkom okamihu rúca vo mne mûr niekoľkoročného usilovného zabúdania.* (D. Kužel, *Útek z neba*, 1969, s. 53)

Karol Bodnár poukazuje v liste, ktorý nám napísal, aj na formuláciu niektorých gramatík, že sa zámenný podmet kladieva aj kvôli zrozumiteľnosti textu. Len súci príklad vraj nenašiel, aby sa vec dala ozrejmíť aj v škole.

Na túto otázku treba najprv odpovedať tak, že sa podobné situácie môžu vyskytnúť najmä v odbornom texte. Tu sú časté aj rozličné komplikovanejšie súvetia. Vybrali sme preto z diela logika Vojtecha Filkorna tieto príklady: *Otvorený systém musí byť dynamický, lebo okolie naň vplyva a on musí na okolie reagovať. — Veda je systém s trvalým okolím, ktoré chce ona do seba pojmovým spôsobom absorbovať. — Ak v určitom období celá veda má len jedno centrum, tak ono určuje celkový habitus vied charakterizujúcich určitú vedeckú epochu.*

Samozrejme, uvedené príklady dali by sa preštylizovať tak, aby stavba viet bola zreteľná aj bez zámenného podmetu. Dalo by sa predísť aj pomerne nápadnej tvrdosti syntaktickej stavby uvedených príkladov. Ale to nemení nič na opodstatnenosti syntaktického pravidla, že v slovenčine sa zámenný podmet kladie niekedy aj na zvýšenie zreteľnosti súvetia.

J. Ružička

Obrazné sloveso vykopnievať

Pri čítaní noviel Františka Švantnera, vydaných súhrnnne ako prvý zväzok jeho vybraných spisov vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ (r. 1976; na vydanie pripravil Ján Medveď), zaujme nás veľa zemitých, a to i špeciálnych vrchárskych výrazov. Osviežia čitateľovo jazykové povedomie a dajú mu zdravé tvorivé podnetey.

Jedným z takýchto lexikálnych prostriedkov je sloveso *vykopnievať*. Slovník slovenského jazyka (SSJ) ho zaznačuje ako zriedkavé, rovnoznačné so slovesom *kopnieť* a odkazuje (bez dokladu) práve na Švantnerove diela.

Sloveso *vykopnievať* je v spisovnej slovenčine naozaj zriedkavé, no pokladáme za vhodné upozorniť, že F. Švantner ho používa v odvodenom, najmä v obraznom význame; navyše toto sloveso je pre jeho individuálny jazykový štýl veľmi charakteristické.

Prv ako uvedieme doklady naň, treba sa oprieť o príslušnú rodinu slov, ako ich uvádzajú SSJ; o slovesá *kopnieť* — *okopnieť*, prídavné meno *kopný* (*kopná zem*), príslovku *kopno*, podst. meno *kopnina* (náreč. *kopnelina* i *koplina*). — *Kopnieť* — *okopnieť* [o zemi] má význam „odkrývať sa spod topiaceho sa snehu, stávať sa (postupne) holou — stratíť snehovú pokrývku, znova sa ukázať po zmiznutí snehu“. Tento význam, formovaný v rámci iných slovných druhov, je i v ostatných slovách danej rodiny: výraz *kopná zem* značí „taká zem (taký kus zeme), z ktorej sa postupne stratil sneh“, *kopno* je na tých miestach (obvyčajne na výslní), kde sa roztopil sneh (porov. *sucho*) a *kopnina* je kus holej zeme, na ktorej už nie je snehu, kopná zem.

Kopnenie zeme je jav pozoruhodný najmä v horských krajoch. Tam slnce v predjarí veľmi chytrou porobi prudké zmeny a postupne odhaľuje očiam to, čo ešte nedávno zakrývala vrstva snehu. Nuž nie čudo, že práve v slovesnom diele F. Švantnera, vrchárskeho autora, nachádzame sloveso *vykopnievať* — plné dojmovej sily a názornosti. V jeho reči kopnie, vlastne vykopnieva nielen to, čo bolo predtým pod snehom, ale i to, čo zahaľovala hustá hmla alebo iná clona. Doklady to ukážu v plnej obraznej šírke.

[V začmudenej Weinholdovej krčme, plnej výparov a dymu, bosorácky Tavo hostí vrchárov, lebo sa mu vraj Zuna ponúkla za ženu.] Sedela pri ňom. Do tých čias som ju nerozoznal. Nemohol som uveriť, že by bola naozaj tu, a pomaly *vykopnievala* z kudliska prachu a dymu, ktorý okolo nej víril. (299) — Ak sa ozvala na niektorom grúni fujara, bolo ju počut hned priam pri uchu, lebo diaľky sa približovali tou chvíľou, ako sa v nich budili zvuky a ako z nich vykopnievali farby. (306). — [Hmly] Boli najprv po celej

šírke biele a pevné ani múr, potom práve predo mnou zredli a sčerneli, akoby tam *vykopnleval* hodný kus surovej zeme, a náhle z toho miesta vyrástla a vystúpila ku mne ozrutná postava mužského. (333) — Marta nechtiac otvárala starú, veľmi starú ošúchanú, zelenou plesňou a prachom zapadnutú knihu, rozliepala a prevracala zažltnuté listy, z ktorých *vykopnievala* história ututlanej lásky. (385) — Čo mala Marta robiť? Pustiť sa do usedavého plácu a zaliať hrôzu slzami, pokúsiť sa ešte raz zahaliť *vykopnievajúcemu* pravdu pretvárkou. (403) — ... a keď by sme mu [Ivanovi Kraskovi] mali hľadať nejaké príbuzenstvo, musíme myslieť len na najväčšieho čarodejníka holandských maliarov Rembrandta, o ktorom sa rozpráva, že vraj magickými prostriedkami opája zmysly a vyčarúva svoje obrazy tak, akoby nosil pod svojím čiernym pláštom oslnivé lampáše, ktoré odrazu vytiahne a pridrží nám ich pred tvárou, takže od začiatku pre ligot nevidíme nič, potom svoju vlastnú tvár, potom svoju úbohou dušu a hoci by sme sa chceli i ďalej dívať, *nevýkopnejú* nám farby odrazu, skôr počujeme medené zvuky trúb, ako zvolávajú služobníci boží všetkých mŕtvych i živých ku poslednému súdu... (558) — Rodičovské združenie má teda zdôvodnené opodstatnenie, ktoré určuje zároveň už aj rámec jeho činnosti, preto nepovažujem ani za potrebné, aby som vašu trpezlivosť ešte napínal konečným vypočítavaním tejto činnosti. *Vykopnieva* ona zjavne z povedaného. (573)

Doklady názorne ukazujú obrazný význam slovesa *vykopnievať* — *vykopnieť*, „vynárať sa, vynoriť sa, (prekvapujúco) sa odhaliť zraku; vystupovať, vystúpiť (z niečoho)“, živo vyrastajúci z pozorovaného prírodného javu. Rozvádzat ho netreba; kontext ho čitateľovi zoširoka sýto predvádza.

Sloveso *vykopnievať* — *vykopnieť* sa zaraďuje medzi také lexikálne prostriedky, používané najmä v beletri a v básnickej reči, ktoré sa môžu veľmi priebojne uplatniť aj v literárnej eseji, ako tu ukazujú dva posledné doklady (z lit. črty Ivan Krasko a z prednášky *Údel človeka*).

Pristavili sme sa tu pri pozoruhodnom slovese, pochádzajúcim z tvorivej dielne F. Švantnera. S pietou sa priznávame aj k úmyslu obrátiť pozornosť na vzácne jazykové dedičstvo, ktoré máme v celom predčasne ukončenom Švantnerovom umeleckom diele.

G. Horák

*Výslovnosť hláskových skupín *gua-*, *gue-*, *gui-* v španielskych slováč*

V našej tlači sa čoraz častejšie stretávame so španielskymi vlastnými menami, najmä so zemepisnými názvami, v ktorých sa vyskytujú slabiky *gua-*, *gue-*, *gui-*. Výslovnosť týchto slabík nebýva vždy správna,

proto chceme upozorniť na základné pravidlo ich náležitej výslovnosti.

Výslovnosť španielskej spoluholáskej *g* obyčajne nespôsobuje používateľom slovenského jazyka fažkosti: na absolútnom začiatku slova, pred samohláskami *a*, *o*, *u* a vnútri slova po *n* znie ako naše *g*, napríklad: *Granada*, *Galicia*, *García*, *Gómez*, *González*, *Gustavo*, *Guzmán*, *tango* atď. Iba v pozícii pred *e*, *i* sa španielske písmeno *g* v španielčine vyslovuje ako slovenské *ch*. Napríklad: *Gerona* = *cherona*, *Cartagena* = *kartachena*, *Jorge* = *chorche*, *Girón* = *chirón*, *Gibraltar* = *chibraltar*. Táto španielska výslovnosť sa však nevzťahuje na také zemepisné názvy, ktorých výslovnosť je v slovenčine už dávno ustálená a prispôsobená našim normám, napríklad *Argentína*, *Gibraltár* (vysl. *džibraltár*).

Španielska spoluholáska *g* sa číta ako naše *g* aj v slabikách *gua-*, *gue-*, *gui-*. Tu je skôr problémom výslovnosť španielskych stúpavých dvojhálosok *ua*, *ue*, *ui*. Zatiaľ čo v španielčine sa vyžaduje prísná labializovaná výslovnosť prvej časti dvojhásky *ua*, v slovenčine sa podľa Slovníka slovenského jazyka má namiesto labializovaného *u* vyslovovať pernozubné *v*, napríklad: *Guadalquivir* (vysl. *gvadalkvívir*), *Guadalupe* (vysl. *gva-*), *Guadiana* (vysl. *gva-*), *Guantánamo* (vysl. *gva-*), *Guatemala* (vysl. *gvat-*), *Guayana* (vysl. *gvajá-*) (porov. Slovník slovenského jazyka VI, s. 270).

V ostatnom čase je však badateľná snaha o priliehavnejšiu výslovnosť španielskych mien so zretelom na slovenský hláskový systém. Platí to aj o spojení *gua-*, ktoré sa vyslovuje s labiálnym *u* pripomína-júcim pôvodnú španielsku výslovnosť. V súlade s touto tendenciou okrem uvedených príkladov (*Guatemala*, *Guadalquivir* atď.) sa s labiálnym *u* vyslovujú aj ďalšie zemepisné názvy *Guadalete*, *Guadala-jara*, *Guanabacoa*, *Guayaquil*, priezviská typu *Guerner* a iné slová španielskeho pôvodu: *guantanamera*, *guajira*, *guáno* a pod.

Labializovaná výslovnosť sa v slovenčine analogicky uplatňuje aj pri slabike *cua-*, ktorú najčastejšie nachádzame v slovách *Ecuádor*, *Ecuádorčan*, *ecuádorský* (vysl. *ekyádor*, *ekyádorčan*, *ekyádorský*). Zvuková podoba sa v tomto prípade zhoduje so svojou grafickou reálizáciou. Nesprávne sú nasledujúce tvary, ktoré sa vyskytli v dennej tlači: *E k v á d o r s k í pracujúci oslavujú spoločne s celým pokrokovým ľudstvom bližiace sa 60. výročie Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie. Povedal to v rozhovore so spravodajcom TASS predseda Konfederácie e k v á d o r s k ý c h pracujúcich Juan Vásquez Bastidas.* Správna podoba je takáto: *Ecuádorskí pracujúci oslavujú ...; predseda Konfederácie ecuádorských pracujúcich ...*

Labializovaná výslovnosť dvojhásky *ua* sa zachováva aj vo vlastných menách typu *Juan*, *Juanita*, *Juantorena* a pod.

Španielska slabika *gue*- často zvádza na výslovnosť v súlade s jej grafickou podobou, to je však nesprávne: *gue*- čítame ako naše *ge*. Napríklad: *Guevara* = *gevara*, *Guernica* = *gernika*, *Higueras* = *igéras*, *Rodríguez* = *rodríges*, *Domínguez* = *domínges* atď. V niektorých španielskych slovách sa však samohláska *u* v tejto pozícii vo výslovnosti zachováva. Je to v tých prípadoch, keď sa zapisuje ako *ü*: *Camagüey* (vysl. *kamaguej*).

Španielske slovo *guerrilla* (špan. výsl. *gerriľa*) je prispôsobené našej výslovnosti a v slovenčine má podobu *gerila*. Výraz *gerila* je pevnou súčasťou našej slovnej zásoby (SSJ I, s. 433).

A napokon španielsku slabiku *gui*- čítame ako naše *gi*. Napríklad: *Guillermo* = *gilermoo*, *Guiteras* = *giteras*, *Guipúzcoa* = *gipúskoa*. Výslovnosť zemepisného názvu *Guinea* je však v spisovnej slovenčine ustálená v podobe *gvinea* (porov. SSJ VI, s. 270).

L. Trup

SPRÁVY A POSUDKY

Netypický terminologický slovník

(Kolektív: *Terminologický slovník literárnomúzejnej komunikácie*, 1. vyd. Dolný Kubín — Nitra, Literárne múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne 1977, 92 s., rotaprint.)

Vedeckej konferencii *Literárne múzeum v systéme literárneho vzdelania a komunistickej výchovy* (konferencia bola 21.—23. novembra 1977 v Dolnom Kubíne) predložil redakčný kolektív pod vedením J. Kopála (redaktor) a A. Popoviča (vedecký redaktor) pracovnú verziu *Terminologickejho slovníka literárnomúzejnej komunikácie* (dalej TSLK). Autori chápu túto príručku ako pokus „aplikovať komunikačnú teóriu na oblasť muzeológie“ (s. 6) a zároveň ako pomôcku pri práci „na literárnomúzejnom slovníku, ktorý pripravuje vo výskumnom programe Literárne oddelenie Matice slovenskej v Martine“ (tamže).

V súvislosti s vydaním TSLK treba pripomenúť, že v rámci starostlivosti o terminológiu vypracovala sa už u nás istá prax v príprave a vydávaní terminologických slovníkov ako lexikograficky jasne vyhraneného druhu. Vo vypracúvaní terminologických slovníkov jestveje teda istá tradícia, od ktorej sa autorský kolektív TSLK značne odchýli a vypracoval si vlastnú konцепciu príručky. V porovnaní s našimi doterajšími terminologickými slovníkmi je teda TSLK atypickou terminologickou pomôckou. Atypickosť sa prejavuje v chápaní pojmu i v jeho definovaní, teda v ukazovateľoch, ktoré sú pre terminológiu (i pre terminologický slovník) rozhodujúce.

Netradičné chápanie termínu je zreteľné najmä z termínov *semiotický aspekt literárneho múzea*, *semiotický aspekt múzejného textu*, *informačný*

šum a jeho odstraňovanie (s. 9), *literárne múzeum v systéme komunistickej výchovy a literárneho vzdelania, popularizácia literatúry prostredníctvom literárneho múzea* (s. 14), *historicko-spoločenský aspekt autorskej biografie v múzejnom teste* (s. 11) i z ďalších termínov. Ak vezmeme do úvahy vžité chápanie termínu ako pomenovania pojmu v pojmovej sústave konkrétneho odboru, potom viaceré uvedené termíny sú skôr vyznačením tematických okruhov spojených s prácou v literárnom múzeu než literárnomúzejné termíny. Toto zistenie nie je zacielené proti mnohoslovnosti termínu, je len výrazom pochybnosti o tom, či v podobných prípadoch ide vždy o pomenovanie iba jedného pojmu.

Oproti doterajším terminologickým slovníkom je v TSLK rozdiel nielen v rozsahu definícii [na definovanie termínu sa v nich vymedzuje malý priestor a predpokladajú sa kondenzované formulácie], ale aj v použitých definičných postupoch a ich variabilite. Napr. vstupný text — prvá veta — pod termínnimi *prvok/jednotka múzejného textu* (s. 40), *mnohovýznamosť múzejného textu* (s. 31), *dekódovanie múzejného textu* (s. 66) i pod viacerými ďalšími termínnimi má črty klasickej definície (porov. napríklad: *jednotky /elementy/ textu, vykazujúce schopnosť sprostredkovať literárnomúzejné informácie a vstupovať do vyšej významovej výstavby múzejného komunikátu*, s. 40), naproti tomu pri iných termínoch — *komunikácia múzejného textu* (s. 30), *biografický obraz autora* (s. 45) atď. — ide skôr o text, ktorý by sice v jednotlivých prípadoch mohol byť podkladom na zostavenie logického spektra pojmu, ale nemožno ho chápať ako jeho vymedzenie, definíciu. Podrobnosti uvádzané pod viacerými termínnimi vcelku jednoznačne ukazujú na encyklopédické, a nie terminologické črty TSLK. Vzniká tak paradoxná situácia: dáva sa oveľa viac, ako sa očakáva, a predsa to pre daný typ slovníka nie je prospešné.

V TSLK sa v højnej miere využívajú mnohoslovné termíny. Zdá sa, že viaceré by sa mohli podstatne skrátiť, len treba zvážiť vhodnosť a nevhodnosť atribútov *múzejný, literárnomúzejný, resp. v literárnom múzeu; vzhľadom na kontext* — vždy ide o veci a pojmy dotýkajúce sa literárneho múzea — pocitujú sa tieto atribúty ako nadbytočné. Pokiaľ ide o termíny *znak-ikon, znak-symbol, znak-index* (s. 28, 29; neuvádzajú sa sice v systematickej časti, ani v abecednom zozname, ale je jasné, že sú to termíny podradené termínu *znak*), žiada sa pripomenúť, že v slovenčine je bežnejšia podoba so zhodným prívlastkom a tá sa naozaj v terminologickej praxi aj využíva. Pri všetkých troch termínoch jestvujú na utvorenie podôb so zhodným prívlastkom formálne aj sémantické predpoklady, možno teda utvoriť termíny typu *indexový znak*. Treba však uvážiť, či by sa nevystačilo aj s jednoslovnými termínnimi *index, symbol, ikon*.

Kedže TSLK má byť pomôckou pri vypracúvaní literárnomúzejného slovníka, treba sa napokon dotknúť niektorých problematických jednotlivostí, aby sa zbytočne nepreniesli aj do prípravovanej práce. Upozorňujeme najmä na potrebu používať rovnakú podobu atribútu v termínoch a terminologizovaných spojeniach *múzejný predmet* (s. 19, 20) — *muzeálny znak* (s. 20), uprednostniť podobu *konvenčný* pred podobou *konvenčionalný* (na viacerých miestach), ktorá je zastaraná, nahradíť adjektívum *potencionálny* (na viacerých miestach) ústrojnou podobou *potenciálny*, nespisovné podstatné meno *me-*

ritko (s. 19) substantívom *meradlo*, v spojení *zdeľenie informácií* (s. 56) nahradíť nevhodné substantívum *zdeľenie* podľa uváženia substantívami *sprostredkovanie*, *prenos*, *odovzdanie* a vo vyjadrení *vzťah je zväčša arbitrárny* (text pod termínom *znak* na s. 27) opraviť nepríjemnú korektorskú chybu v adjektíve (v súvislosti s jazykovým znakom správ. *arbitrárny*); adjektíva *arbitrárny* a *arbitrárne* nie sú sémanticky totožné.

Naše poznámky treba chápať ako diskusný príspevok o terminologickom materiáli predloženom spomenutej vedeckej konferencii, kde sa návrh zaiste prediskutoval aj z iných hľadišť. Zapájame sa nimi do diskusie s rizikom, že pripomienky o chápaní termínu a definície sú bezpredmetné v prípade, že sa slovo *terminologický* dostalo do názvu príručky s nie celkom jasným zámerom.

I. Masár

Bulharská práca o výslovnosti a transkripcii cudzích mien

V každom jazyku sa v súčasnosti používa veľa cudzích mien (osobných a zemepisných) a ich počet sa so vzrastajúcimi medzinárodnými stykmi ustavične rozhojňuje. Vzniká problém, ako takéto cudzie mená písat a vyslovovať v kontexte domáceho jazyka. Sú jazyky, ktoré si všetky cudzie mená prepisujú svojím pravopisom, aby sa tak naznačila aspoň približná pôvodná výslovnosť (tak je to najmä v jazykoch s odlišnou abecedou, ako napr. v ruštine). Inokedy zasa, keď sa zachováva pôvodný pravopis vlastných mien, spôsob čítania sa prispôsobuje domácim zvyklosťam (taký je napr. francúzsky spôsob čítania našich vlastných mien, perov. čítanie mena *Husák* ako *Usák*). V bulharčine sú navyše problémy, ako cudzie vlastné mená transkribovať (prepisovať) do abzuky. No problémy s transkripciou sú v každom jazyku, lebo pri písaní vlastných mien sa prejavujú špecifickosti príslušných národných grafických sústav.

Problematike transkribovania a výslovnosti cudzích mien v bulharčine je venovaná kniha L. Andreyčina a M. Vagdenova *Izgovor i transkripcia na čuždi imena v bălgarskija ezik* (Sofia, Nauka i izkustvo, 1974, 490 s.). V prvej časti knihy sa uvádzajú všeobecné zásady výslovnosti a pravopisu cudzích mien a druhá, slovníková časť obsahuje abecedné súpisy osobných mien (z oblasti umenia, vedy, politiky a ľ.) a zemepisných názvov (krajín, miest, vrchov, vodných zdrojov a ľ.) z príslušných krajín (štátov). Osobitne sa uvádzajú mená zo slovanských jazykov (z každého jazyka v špeciálnom slovníčku), z jazykov románskych, germánskych, klasických, balkánskych, ugrofínskych, orientálnych a z jazykov Ďalekého východu.

Kniha ako veľmi užitočná praktická pomôcka vhodne poslúži nielen redaktorom, hlásateľom, učiteľom, ale všetkým používateľom bulharského jazyka, ktorí chcú správne hovoriť a písat, ktorým záleží na kultúre jazykového prejavu.

Kniha podobného rázu by bola veľmi užitočná aj v slovenčine.

K. Palkovič

SPYTOVALI STE SA

Calvaria = lebečná klenba, črep; **calvarium** = kalvárium. — Z listu pracovníkov Archeologického ústavu SAV vyberáme všeobecnú otázku, či je prípustné slovakizovanie slov preberaných do spisovnej slovenčiny z latinčiny, a konkrétnu otázku, ako slovakizovať (adaptovať) latinské antropologické názvy *calvaria*, *calvarium*.

1. Pomenúvacie potreby v rozličných vedných odboroch sa niekedy usporajujú aj adaptáciou slov s grécko-latinským základom. Zo živej odbornej praxe môžeme uviesť príklady povedzme z entomologickej názvoslovia, v ktorom názvy *antenotum*, *pleurón*, *pretarzus*, *fulkrum*, *apofýza*, *spinasternit* a ďalšie sú adaptáciou názvov *antenotum*, *pleuron*, *praetarsus*, *fulcrum*, *apophysis*, *spinasternum* (pozri Slovenské entomologickej názvoslovie II. Kultúra slova, 9, 1975, s. 163—168). Nielen živá úzko odborná prax (okrem entomológie možno tu spomenúť zoologiu vôbec, botaniku a ďalšie disciplíny), ale aj slovníky cudzích slov a kodifikačné príručky odpovedajú teda na všeobecnú otázku jednoznačne: adaptovanie prevzatých slov je prípustné.

2. Pri jednotlivých prípadoch však môže nastať zložitejšia situácia a potrebu adaptovať sa žiada starostlivo uvážiť. Tak je to pri latinských názvoch *calvaria* a *calvarium* používaných v antropologickom názvosloví. Ich adaptácia do spisovnej slovenčiny je sice jednoduchá (po adaptácii by mali podobu *kalvária*, *kalvárium*), no aj z čisto terminologickej hľadiska, aj z hľadiska fungovania v konkrétnom odbornom texte má adaptácia týchto názvov isté nevýhody. Prvá nevýhoda je v tom, že potrebné adjektívne odvodeniny majú od obidvoch podstatných mien zhodnú podobu *kalváriový*, druhá je v tom, že niektoré tvary adaptovaných podstatných mien sú totožné: napr. z podoby *kalvária* sa nedá spoľahlivo zistíť, či ide o 1. pád jednotného čísla názvu *kalvária*, alebo o 2. pád jedn. č. názvu *kalvárium*; homonymné sú aj tvary *kalváriám*, *kalváriách* a i. V textoch, kde sa takéto názvy vyskytujú popri sebe, môžu z toho vzniknúť vážne nedorozumenia. V podobných prípadoch je terminologicky výhodnejšie jeden názov neadaptovať. Keďže k latinskému názvu *calvaria* jestvujú slovenské ekvivalenty *lebečná klenba*, *črep* (pozri Anatomické názvoslovie. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1962, s. 252; Stručný lekársky slovník. Bratislava, Obzor 1968, s. 72), z ktorých sa dajú bežným postupom utvoriť potrebné prídavné mená (*lebečnoklenbový*, *črepový*), nemal by sa adaptovať názov *calvaria*, ale iba názov *calvarium*. K názvu *calvarium* sa domáci ekvivalent zátiž neustáli; vyjadrenie *celá lebka bez sánky* (Stručný lekársky slovník, s. 72) je totiž opis, nie názov danej reálne. Pri takomto riešení by sa potom prídavné meno *kalváriový* používalo v antropologickom názvosloví ako odvodnenina od adaptovaného názvu *kalvárium*, a nie aj od názvu *kalvária*.

I. Masár

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV. Ročník 12, 1978, č. 4. VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vyčádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozšíruje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v marci 1978. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distributions rights are held by JOHN BENJAMINS N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1978

Cena Kčs 3,—